

Югозападен университет „Неофит Рилски“
Благоевград
Философски факултет
Катедра „Философски и политически науки“

ПЕТЯ СТОЯНОВА ПАЧКОВА

ГРАЖДАНСКО ПОВЕДЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ
ПО ВРЕМЕ НА ПРЕХОДА

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на
научна степен „ДОКТОР НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ НАУКИ“

Област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление: 3.3. Политически науки

Научна специалност: Политология

Благоевград, 2020 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Обща характеристика на дисертационния труд.....	3
1.1. Актуалност на темата на изследване.....	3
1.2. Основна теза, предмет и обект на изследването.....	3
1.3. Цели и задачи на изследването.....	3
1.4. Методология на изследването.....	4
1.5. Практическо значение на изследването.....	4
1.6. Обем и структура на изложението.....	5
II. Съдържание на дисертационния труд.....	5
Увод.....	5
Първа глава: Същност и фактори за развитие на гражданското поведение...7	
1. Основни понятия.....	7
2. Фактори за развитие на гражданското поведение.....	8
2.1. Икономически фактори.....	8
2.2. Политически фактори.....	11
2.3. Научни фактори.....	14
2.4. Исторически фактори.....	17
2.5. Идеологически фактори.....	18
2.6. Образователни фактори.....	20
2.7. Художествени фактори.....	22
2.8. Медиите.....	24
2.9. Технологични фактори.....	26
2.10. Лични фактори.....	26
Втора глава: Гражданско поведение на българите след 1989 г.....	28
1. Субекти и цели на гражданското поведение.....	28
2. Обществена значимост, полезност и ефективност на гражданското поведение..	30
3. Организация и форми на гражданското поведение.....	32
Трета глава: Тенденции в развитието на гражданското поведение.....	34
III. Приноси на дисертационния труд.....	37
IV. Научни публикации по темата на дисертационния труд.....	38

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1.1. Актуалност на темата на изследване

Демократичният политически режим се характеризира с развито гражданско общество, с висока степен на гражданска инициатива. От такава гледна точка е твърде важно да се изясни какви са основните характеристики на българското гражданско общество, доколко то може да съдейства на българската държава за изграждане на добре развиващ се обществен организъм. Доколкото институционалният аспект на гражданското общество в България е по-добре анализиран, в тази дисертация акцент се поставя върху другите форми на гражданска активност – така наречените протести. Но се търси и тяхната взаимовръзка с дейността на гражданските организации.

От научна гледна точка е важно да се изяснят различните аспекти на българското гражданско общество в сравнителен порядък – да се докажат неговите допирни точки с гражданското общество, от една страна, в по-развитите страни, от друга страна, със страните от бившия «социалистически» лагер.

Този дисертационен труд има за задача да съдейства за разбирането на степента на развитие на българската демокрация – доколко създава възможности за българските граждани да консумират своите граждански права.

1.2. Основна теза, предмет и обект на изследването

Обект на изследването е гражданското поведение на българите.

Предмет на изследването са основните характеристики на гражданското поведение на българите с акцент върху формите на пряка демокрация, на протестна дейност.

Основната **хипотеза** на изследването е, че българското гражданско общество е интензивно развиващо се и по своите основни характеристики /ефективност, организация, форми на гражданска активност и т.н./ не се отличава съществено от развитието на гражданските общества на другите общества със същите социално-икономически характеристики.

1.3. Цели и задачи на изследването

Цел – Да се направи анализ на развитието на българското гражданско общество след 1989 г.

Задачи

1. Да се изяснят етапите на неговото развитие.
2. Да се изяснят основните му форми, проблеми, специфики и общи черти с гражданското общество в други страни.
3. Да се изяснят рамките, в които може да се развива и да бъде ефективна политическата активност на гражданите.
4. Да се открият основните тенденции в развитието на гражданското общество в демократичните страни, в това число в българското гражданско общество.

1.4. Методология на изследването

1. **Емпирично изследване** на няколко хиляди протеста в цялата страна.
2. Проведени **дълбочинни интервюта** с участници в граждански протести и граждански организации от София, Благоевград, Ботевград, Ловеч, Самоков, с. Трудовец и с. Скравена.
3. Направен е **контент-анализ** на поредиците на основни български списания, за да се открият внушенията и констатациите, които те правят. Доколко стимулират развитото гражданско съзнание и поведение на българина и доколко го затормозват. Доколко дават информация за гражданска активност, доколко прикриват такава, доколко правилно я анализират и т.н.
4. Направен е теоретичен анализ на емпиричния материал, интервютата и на литературата за развитието на българското и чуждите граждански общества. Използвана е и друга **литература**, източници от **вестници, различни електронни форми – фейсбук, блогове, сайтове, електронни медии.**

1.5. Практическо значение на изследването

От теоретична гледна точка се прави още една крачка напред към научното изясняване на действителните взаимоотношения между политическото поведение на елита и това на неелита.

Изследването може да служи като методологически ориентир на граждански активните българи. След като са по-наясно със същността на гражданското общество и неговите възможности, те в по-голяма степен биха могли да организират правилно гражданската си активност в граждански организации, протести или други форми на изява.

Резултатите от изследването категорично доказват, че са неадекватни и вредни всякакви мазохистични и нихилистични твърдения за робската психика на българина, за

неговата неспособност да се бори и отстоява своите интереси. А това е твърде важно за формиране на самочувствие, без което никоя нация не може да се развива ефективно. Това разбира се не значи, че се подценяват проблемите в гражданската активност на българите. Напротив, в дисертацията те са добре очертани. Но те също могат да бъдат основа за необходимата за общественото развитие самокритичност. А ролята на науката е именно в това – да откроява проблемите, да търси и предлага варианти за тяхното решаване. С други думи теоретичният анализ на българското гражданско общество би могъл да има преки практически измерения.

1.6. Обем и структура на изложението

Дисертацията е с обем от 474 страници и се състои от съдържание, увод, три глави, заключение и цитирана литература /324 заглавия – 283 на български и 41 на английски, 14 електронни източника/.

II. Съдържание на дисертационния труд

Увод

Темата за гражданската активност на българите извън партиите е negliжирана в научното пространство. За това има много и сериозни причини. Доколкото е изследвана, това е предимно по линия на гражданските организации. По-неинституционализираната дейност, тази, която често се описва с понятието „протест“, тази, която е свързана с изразяване на негативни емоции и действия от страна на неелита е подценена като научен обект за изследване. Едва напоследък започнаха да излизат по-сериозни материали по темата и то за конкретни протести.

Ситуацията в България всъщност е типична за страна с демократичен политически режим. Състои се от противоречиви сигнали към обществото от страна на управляващите обществото прослойки.

От една страна, се пледира за развитие на гражданско общество, за формиране на активно гражданско съзнание у представителите на нацията, за развитие на политически и партиен плюрализъм. Гражданското общество се митологизира.

От друга страна, чрез най-различни механизми се формира пасивност у хората, идеализиращо мислене, неспособност за изготвяне на адекватна и ефективна стратегия и тактика за борба за разрешаване на обществени и лични проблеми.

Всъщност, както е обичайно за всички обществени елити, новият български елит се опитва строго да регулира политическото, гражданското поведение на българските граждани. Да им отпуска толкова права и свободи, колкото счита за допустими и нужни за собственото си благоденствие. Стимулират се едни, а се дестимулират други прослойки към политическа активност. Толерират се едни, а се санкционират други форми на политическа активност.

Елитът се опитва да използва политическия плюрализъм и да го стимулира само дотолкова доколкото различните му прослойки да могат да се конкурират помежду си за властта, но да не се дават големи възможности на масите да протестират и да пречат на тази конкуренция. Това е обичайна стратегия на елитите по принцип навсякъде и във всички времена. Обичайна е и за българския елит.

Абстрактното пледиране за активно гражданско общество не съответства на действителното му стимулиране и очакване. Напротив, по-скоро има доста голяма доза демагогия. Целта е да се помогне повече на елита да управлява представителите на неелита, а не толкова да им се помогне на тях да контролират елита, т.е. да изразяват и защитават и своята политическа и социална воля.

Затова е важно да се правят анализи на всички форми на гражданска активност на българите – на институционализираните и на неинституционализираните, за да се види докъде е стигнало развитието на българското гражданско общество в действителност. Тази дисертация съдейства за осветляването на този въпрос.

Настоящата дисертация е опит за по-сериозен анализ и на другите фактори, които влияят върху политическото поведение на българските граждани, на развитието на гражданското общество в България, на развитието на протестната способност на българите. Анализират се от гледна точка на това доколко действително съдействат за изграждане на развито гражданско общество в България, доколко реално стимулират гражданите да са политически активни, да отстояват своите позиции. Доколко ги „учат“ как да бъдат граждани. Или правят обратното.

Факторите са с най-различен характер – външни и вътрешни, подпомагащи активността и пречеци ѝ, личностни и обществени, икономически, художествени, идеологически, научни, политически, с хомогенно и с нехомогенно влияние. За да се обясни политическото поведение на гражданите е необходимо да се разглеждат уникалните комплексни взаимодействия между различните фактори. Поставени в различни ситуации и конфигурации те имат различен ефект.

Основна задача на дисертационния труд е и да се очертаят и рамките, в които е възможна ефективна гражданска активност, както и тенденциите в нейното развитие.

Първа глава: Същност, етапи и фактори за развитие на гражданското поведение

1. Основни понятия

Използвам понятието „българи“ вместо „българина“ за да отправя мисълта на читателя към наличието на много видове българи с много различни видове поведения. И да се отдалеча от претенциите на народопсихологията, че достига до единодушни изводи за характера на „българина“ изобщо. Понятието ме отдалечава от един от основните дефекти на много народопсихологически съчинения, в които българите биват унифицирани.

Основен термин е и терминът „борба“. Този термин се отнася до всякакви форми за изразяване на съгласие или несъгласие с политиката на централните и местни власти с цел опазване на взети решения, промяна във взети вече решения или вземане на нови управленски решения. От страна на хора, които са извън органите и институциите на тези власти, или са малцинство в тях. По повод всякакви въпроси от всекидневния живот на хората. Терминът „протест“ е по-безболезненият, по-малко плащещ и по-модерен синоним на термина „борба“, синоним на част от формите на борба. В този анализ става дума за гражданската активност на гражданите, която може да се нарече и политическа активност. Защото става дума за онези действия на гражданите, които се стремят към контрол върху политическите решения на различни равнища на органите на властта. Не анализирам тази гражданска активност, която е свързана с други дейности – хобита, удоволствия и др. под. Някои автори под политическа активност разбират активност чрез партии. Всъщност протестите, които не са подкрепени от партии, са също политически, защото се опитват да повлияят на някакъв аспект на политиката.

Гражданското общество в тази работа се интерпретира като съвкупност от дейности на граждани и граждански структури, които не са партиите като други основни граждански структури. Т.е. форми на борба, които може да са донякъде организирани, ръководени, свързани от партии, но не става дума за чисто партийна дейност.

2. Фактори за развитие на гражданското поведение

2.1. Икономически фактори

Част от икономическите фактори са дестимулиращи гражданската активност. Други я стимулират.

Част от факторите са общи за обществата по време на постиндустриалния етап на развитие, на глобализиращия се капитализъм.

По-малко са индустриалните отрасли. Развиват се персоналните услуги, повече хора упражняват надомна работа, по-голям е процентът на „белите якички“ и то в малки икономически субекти, нараства безконтролността на частния сектор, който не допуска действието на профсъюзи – това затруднява информационната дейност, организацията и единодействието на работниците. Тези и други причини водят до деградация на профсъюзите като основна форма за защита на интересите на неелита. Поради деградацията на фабричното работничество, както и на профсъюзите като техни защитници, протестите им често се свеждат до най-важните неща – до изплащането на изработените заплати или до опасността от уволняването им. Протестите по повод лошите условия на труд, срещу нарушаването на трудовото законодателство се минимизират.

Налице е бум на неформалната икономика навсякъде по света – десетки проценти от населението. Особено в съчетание с преходен период, като в бившите „социалистически“ страни, значението на този фактор нараства. През целия период и от леви, и от десни се стимулираше неформалната икономика, мафиотизирането ѝ. И то както в нейните най-престъпни отрасли, така и в по-„легитимните“ ѝ отрасли. Например в много професии, в които няма създадени условия за отчитане на доходите и внасяне на съответните данъци в обществената хазна – при зъболекари, лекари, учители и други представители на сферата на услугите. Другият типичен пример е масовото неосигуряване или масовото осигуряване на работниците на базата на минималната работна заплата. Това пречеше и продължава да пречи на активната социална политика, влошава социалното положение не само на експлоатираните в тази неформална икономика, но и на всички останали работещи хора. Проститутките не стачкуват, защото са нелегитимни. Нелегалните имигранти също не протестират. В тази сфера е трудно да си граждански активен.

Основна тенденция е нарастването на бедността, маргинализацията на

„излишните хора“. Излишните хора нямат съзнанието на пролетариата. Дясното обяснение на бедността в постмодерните общества е доминиращо и те са негова жертва. Всичко това пречи комплексно на тяхната активност.

Нарастващата безработица е характерна за развитието по време на глобализацията на капитализъм. Но в съчетание с преходен период тенденцията става още по-болезнена. Прекалено голямата безработица, дълготрайната безработица унижава, демотивира, безработните трудно се организират, затова част от тях тръгват по индивидуални начини да решават проблемите си или изпадат в безпомощни и апатични състояния. Безработицата влошава семейните връзки, кара хората да скъсат със своя профсъюз и с групите по интереси, води до политическо отчуждение и затваряне в себе си („празен индивидуализъм“), повишава криминогенността и води до намаляване на гражданската активност.

Страхът за работното място и безработицата са основни фактори за въздържане от граждански изяви, особено при жените и различни малцинствени групи. А този страх в България през последните 20 години нарасна поради влошаването на икономическата ситуация. Жените в по-голяма степен страдат от уволнения, дискриминация заради майчинство, сексуален тормоз на работното място и т.н. Така че страхът им влияе още по-силно, поставя ги в още по-неизгодна позиция и ги десолидаризира. Безработните жени още по-трудно могат да се солидаризират и организират. Профсъюзите не се борят достатъчно за работещите жени, още по-малко за безработните и малцинствата.

По време на целия преходен период има обстановка на масово неспазване на трудовите права. Многократно се увеличи страхът от уволнения и санкции. Работодателите подлагат работниците на заселена експлоатация и многостранна дискриминация – използват незаконни уволнения, фалшиви осигуровки, увеличено работно време и намалено и непрозрачно възнаграждение.

Бедността и връщането в сферата на домакинството стана характеристика на битието на много жени от българския етнос, а още повече на жени от другите етнически групи. Това ги отдалечи от гражданската активност и увеличи поводите за противопоставяне и разделение между тях. Домакинята е по-малко организирана и активна, има по-малка амбиция, умения и интерес спрямо гражданската активност.

Демокрацията, възможността на хората да протестира отблъскват чуждестранните инвеститори. Това допълнително възпира работещите в чуждестранни фирми. Още повече, че в част от тях те получават по-добри

възнаграждения от останалата маса от населението и тази относителна облагодетелстваност ги въздържа от протести, макар че знаят за по-ниското си възнаграждение спрямо работниците от развитите страни.

Стимулиращ до известна степен активността фактор е това, че самата производствена дейност става арена на участие на работниците в управлението на производството. Чрез различните форми като двустранно и тристранно сътрудничество, участието в планирането на производствените дейности, чрез съветите на работниците и на акционерите в управлението се повишава информираността, самочувствието и желанието на работниците да участват във вземането на решения не само в икономическата, но и политическата сфера. От друга страна обаче, мощта на профсъюзните организации намалява по силата на намаления им членски състав и др. под.

Деиндустриализацията доведе до увеличаване на процента на дребния семеен бизнес с безкрайно работно време и развит индивидуализъм на участващите в него. Работещите в него трудно се солидаризират с други, подобни на тях.

По време на прехода важен управленски механизъм на елита стана увеличаването на непрозрачността в трудовите отношения. Непрозрачност относно дейностите на фирмата, относно нейното настояще и бъдеще, относно заплащането на трудовото участие на работниците и служителите във фирмата. Докъдето и доколкото е възможно, целта е работещите да не получават такава информация. Тази непрозрачност беше въведена в една от най-важните морални норми на трудовата етика. Желанието да бъдеш информиран за различните аспекти от дейността на фирмата, особено за някои от тях, се характеризира като неморално, като израз на излишно и грозно любопитство. Непрозрачността в трудовите отношения е основа на атомизирането на работниците и служителите във фирмата. Създава условия за минимизиране на техните възможности за съпротива против субективизма и дискриминацията в труда.

Тези и други икономически фактори като цяло дестимулират гражданската активност. В най-голяма степен стимулиращо въздействие има наличието на сериозни проблеми в икономическия статус, икономическата несигурност или деградацията на икономическия статус на личността. Когато тези проблеми станат достатъчно сериозни, влиянието на деактивиращите фактори намалява и гражданската активност се увеличава.

2.2. Политически фактори

Става дума за толерантността от страна на политическия елит към гражданските изяви на управляваното от него население – изразена както в нормативната уредба, така и в политическата практика. Тази толерантност във всяко общество и държава има своите граници и се поставя в определени рамки.

Управляващите елити винаги са раздвоени. От една страна, те искат да използват максимално гражданската енергия на населението в името на постигането на онези цели, които те си поставят. От друга страна, винаги съществува страх от тази активност – дали няма да излезе извън пределите на допустимото от гледна точка на представите на елита, дали няма да застраши неговата власт. И този страх предопределя по-големи или по-малки ограничения за тази активност и в нормативната уредба, и в политическата практика.

Никой национален елит не желае да дава излишна възможност на неелита да влияе върху управлението. Това се отразява върху начина, по който са регулирани политическите права и свободи на гражданите.

Нормативното регулиране на политическите права и свободи на гражданите в България е съизмеримо в основни линии с това в развитите капиталистически страни, т.е. общо взето отговаря на нивото, което е постигнато от човечеството в регулирането им на този етап. Регулацията е в основни линии според правилата на съвременната демокрация.

Правото на сдружаване е защитено във важни международни актове като Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (1950 г.). То се гарантира и в местното законодателство на европейските държави, в това число и в България. Сдружаването подлежи на по-демократичния регистрационен, а не на разрешителен режим.

Ограниченията са свързани със спазване на добрите нрави, с непоставянето на цели, насочени срещу суверенитета, териториалната цялост на страната и единството на нацията; със забрани за разпалване на расова, етническа или религиозна вражда, за нарушаване на правата и свободите на гражданите; с не допускане на организации, които създават тайни или военизирани структури, постигат целите си с насилие. Това е съизмеримо с основните акценти в това отношение в международната нормативна практика.

Правото на мнение. На пръв поглед нормативната уредба в България е

съвременна и демократична. Действително има формална възможност за изразяване на многообразни мнения. На втори поглед обаче могат да се забележат доста ограничения на правото на мнение, всъщност с обичайни за съвременните държави средства за регулиране и насочване на личното и общественото мнение. Регулират се както съдържанието на идеите, така и условията за тяхното разпространяване.

Свободата на митинги, демонстрации и събрания. Според Конституцията за провеждането на събрания на закрито не се изисква уведомяване на властите. Относно събранията на открито, митингите и манифестациите има уведомителен режим. За събранията на открито и митингите – 48 часа предварително, а за манифестациите – 5 дни предварително. Тези срокове може би са приемливи, като се има предвид, че е необходимо време за да се организират някои технически условия за провеждането им. Причините за легитимна забрана на такива прояви са логични от гледна точка на интересите на елита и донякъде от гледна точка на интересите на неелита. Но същите приемливи за по-спокойна ситуация ограничения в ситуация на по-масова и силна непоносимост спрямо политиката на елита от страна на неелита и готовност за по-радикални действия биха пречили на последния да влияе върху тази политика.

В зависимост от силата и мощността на гражданските структури или групи, на техните действия, както и на органите на властта, се формират и техните взаимоотношения – стратегии и тактики. Когато става дума за немощни социални движения и групи обикновено се налага стратегията на убеждаването. Когато става дума за по-развити и силни структури или групи от хора може да се прилага стратегията на пазарлъка или стратегията на принудата. Изборът на стратегия зависи и от ресурсите на властта, от нейната готовност и желание да прилага едни или други ответни мерки.

Политическата практика може да се характеризира с по-благосклонно отношение към протестиращите граждани, с малка степен на репресивност на режима. А може и да става дума за системна и силна репресивност на режима спрямо дисидентстващите елементи, спрямо борещите се граждани. Дори и в по-демократичните режими органите на властта могат да бъдат по-толерантни към едни протестни действия по въпроси, които не им развалят представите за правилно управление и силно репресивни във връзка с други граждански борби, които по-пряко засягат интересите на управляващата класа и нейния елит.

В част от случаите репресиите срещу неудобните граждани са в такава форма,

че не стават публично достояние или е трудно доказуемо, че са репресии. Властите използват икономически репресии. Те са пример за трудно доказуеми репресии. Например инициране на данъчни проверки за активни граждани или членове на техните семейства.

Може да се използва и предоставянето или потушването на важна информация. А информацията е ефективно средство за туширане или разпалване на протестните настроения.

Елитът контролира поведението на различните граждански организации. В част от случаите този контрол има за цел възпрепятстване на гражданската активност, която противодейства на действително неправилни политики и решения. Но в други случаи става дума за национално отговорно противодействие от страна на властта на дейността на организации и групи, които имат антинационални, компрадорски замисли и цели, подриват националния суверенитет, вредят на развитието на нацията. Или с други думи действително възпрепятстват свободата на словото, на сдружаването и т.н. те съдействат за опазване на националния суверенитет, за намаляване на влиянието на субекти с вредни за нацията или големи маси от хора послания и поведения.

Част от протестите се иницират или организират от различните части на елита. Или се инфилтрират хора и групи, които да намалят радикализма на действително протестиращите. Често пъти, когато става дума за протести за решаване на регионални проблеми, недоволството на населението се подкрепя от представители на местната власт – за недопускане на бежанци, за недопускане на сметища, за недопускане заселването на цигани, за лоши пътища и т.н.

Елитът организира или подпомага протестни групи и организации с цел омаломощаване на протестния потенциал на други групи и организации. В други случаи части на елита се опитват да се включат във вече почнал протест, да го използват за свои цели. Когато виждат, че протестът не може да се потуши, по-добре се оказва да се приобщят към него. Когато на органите на властта се налага да демонстрират желание да общуват с неправителствени организации или представителни групи на протестиращи граждани, те се опитват да ги разделят и противопоставят. Така стана на пролетните и летните протести от 2013 г.

Властта в никоя страна не се отказва от правото си да се вслушва как во става в социалните мрежи. С всякакви инструменти и институции, тя се опитва да следи какво става в Мрежата, кой, защо, как, къде и кога повишава или снижава

„температурата“ на политическия живот. Опитва се и да влияе върху общественото мнение чрез възможностите, които предоставят новите технологии – тролове, блогове, сайтове и т.н.

2.3. Научни фактори

Едно от доказателствата, че разработването на темата за гражданското, за протестното поведение не е много желателно, са действително **малкото** научни изследвания по темата. Има много научни трудове, в които се коментират политическите партии, техните елити, водените политики, но твърде малко са тези, които коментират гражданското поведение на неелита.

Не се прави необходимия анализ на формите на гражданско поведение, на протест при „социализма“ и не се сравняват със сегашните. Тук-там се споменават някои неща, но това не е специален обект за изследване и повече се внушават негативни и необосновани тези, които не градят, а рушат гражданското съзнание на българина.

Доминира интересът към автори, които приемат или доразвиват тезата за разрушителния характер на масите, на народите. А не към тези, които изразяват уважение към тях, към тяхната градивна сила.

Темата за неправителствените организации, за неправителствения сектор отдавна е обект на научен анализ. През последните години започнаха да излизат специални книги и сборници посветени на темата за гражданското поведение на българите и извън тези организации. Но като цяло се изследват гражданските организации повече, гражданските действия – по-малко. Формите на протестно поведение, на улични граждански борби станаха по-сериозен обект на анализ едва през последните години. А анализът на гражданските организации е такъв, че трудно може да служи като модел за поведение.

Интересно е например защо има цели книги, посветени на протеста на гражданите през януари и февруари 1997 г. и то в апологетичен тон. Интересно е защо няма такива книги за основни дълготрайни и масови стачки /например учителската през 2007 г./ на определени групи от граждани или за други неприятни за елита граждански прояви.

Изследват се по-подробно някои списания, които са научни или без да претендират, че са научни, съдържат сериозни, често пъти близки до научните анализи. Анализът на по-сериозните списания е важен тъй като внушенията на

авторите в тях са еманация на доминиращите внушения на времето и са силен въздействащ фактор за развитието на съзнанието и гражданската активност на българите. Интересно е доколко действително съдействат за изграждане на развито гражданско поведение в България, доколко със своите материали и защитаваните в тях тези реално стимулират гражданите да са политически активни, да отстояват своите позиции. Доколко ги „учат“, как да бъдат граждани. Важно е да се определят основните им внушения, доминиращите им идеи и в дисертацията това се прави.

Твърде важен е анализът на по-левите български списания, тъй като е логично от такива списания да се очаква по-голямо интелектуално съдействие за развитието на гражданското общество. В левите списания и произведенията на по-ляво мислещите автори се изразява уважение и загриженост към масите и тяхната активност, но тя е противоречива, непоследователна и донякъде демагогска.

Оказва се, че лявостта на тези списания в не малка степен се изразява в абстрактни призови за развитие на гражданското общество и в самосъжаления, че развито гражданско общество в България липсва. Това е всъщност и един от показателите за степента на действителната им лявост.

Анализират се основно проблеми на представителната демокрация, на нейни субекти, но недостатъчно проблемите на пряката, партиципаторната и други видове демокрация. Анализират се повече леви партии по света и у нас, но много малко поведението на граждански организации, движения и прояви, особено в България.

Няма анализ на законови, нормативни пречки пред активността на обикновените хора, на политически пречки пред нея. Няма достатъчен анализ на сериозните икономически пречки пред гражданската активност. Няма достатъчен анализ на ролята на масовата култура като основен атомизатор на гражданите в България. Няма достатъчен анализ на редица други фактори за гражданската активност, за формирането на чувство на солидарност, на желание за колективни действия в името на решаването на по-обща проблеми. Влиянието на училището, медиите и други фактори го няма като обект на анализ.

С други думи има стимулиране на едно общо положително отношение към активното гражданско поведение, но създаване на една бариера пред информацията и разбирането за такова поведение в България – в дълбочина и широчина.

Но и в двата случая е налице един феномен характерен за „социалистическите“ времена. Налице е по-истинска лявост при анализа на международни събития и по-дясно мислене при анализа на вътрешните събития, защото списанията

са свързани с конкретни властови отношения и структури.

Доколкото има някакъв анализ, то той е за протестни събития и феномени най-вече извън страната. Пише се от време на време за тероризма и алтерглобализма, но те са доста далеч от българската политическа действителност. В „Ново време“ има повече информация и анализ на тези феномени в сравнение с „Понеделник“. Публикува повече материали за АТТАС, за Световния социален форум, имащи доста конкретни послания, в това число идеи как да се работи в защита на съответните каузи.

И в двете списания има биографични очерци за борци за права и свободи, но те са все от чужди исторически традиции или от по-далечното българско минало.

Няма анализи за спецификата на гражданската активност на различните социални прослойки, на жените, на малцинствените групи.

Почти няма конкретен, задълбочен анализ на съвременното протестно поведение на българина. Тук-там има критика, че не е достатъчно активен, но аргументи и доказателства за това няма особено много, „съвети“ как да се стимулира тази активност – също няма особено много. Няма сериозно описание на такива протести в България, на важни събития, разкриващи протестния потенциал на българина.

Малкото информация за съвременни български протести в по-левите български списания в крайна сметка внушава мисълта за гражданското евнушество, за импотентност на българите, за тяхната пасивност и гражданска немощ.

Списание „Разум“, което е свързано с десни партии и прослойки, списвано е от откровено десни интелектуалци, не проявява особена заинтересованост към подобна тема. Дори много по-активно проповядват тези и се възпроизвеждат идеологеми, които всъщност дестимулират политическата активност на масите.

В тези списания още по-демагогски и популистки звучат тезите за нуждата от развито гражданско съзнание и поведение. Много по-искрено и обосновано звучат тезите за нуждата от елитаризъм, от доминиращата роля на компетентния елит, от охраната на режима от некомпетентността на масите. Върху главата на гражданите се прехвърля вината и за особеностите на прехода.

2.4. Исторически фактори

Историята на един народ сама по себе си е фактор за развитие на неговата гражданска активност в настоящето. Фактите от историческото минало на българската

нация, както и тяхната интерпретация, са фактори за развитие на гражданската активност на българите в настоящия период.

През целия преходен период българските интелектуалци, учени, журналисти, които са представители на единния български елит, участваха активно във формирането на мисленето и психологията, на самочувствието на съвременните българи. Една голяма част от тях съдействаха много активно и ефективно за насаждането на nihilизъм, дори мазохизъм в съзнанието им. Чрез манипулативни подборки на исторически факти, чрез ненаучни интерпретации на събития и личности, чрез вредни емоционални внушения.

Тези интелектуалци по всякакъв начин възпитават неуважение към историята, а след това обвиняват българския народ, че не бил като другите, че не уважавал историята и героите си. Разбира се останалите българи носят собствената си отговорност за това, че се поддават на тази манипулация – или не я критикуват, или я одобряват, или активно участват в пъклените ѝ дела.

Българските „експерти на прехода“, компрадорски настроените интелектуалци, са основните творци на отричането на редица видове борби на българите. Те служеха и служат на интересите на чужди субекти, които до голяма степен са заинтересовани от поддържането на ниско самочувствие у българина, от самосъзнание на роб. За да са необезпокоявани от нежелани борби новите чорбаджии в лицето на българските новобогаташи и чуждите инвеститори.

Новите интерпретации на историята, особено на „социализма“, са до голяма степен дело на „експертите на прехода“ от така наречените think tanks, на интелектуалците, спонсорирани от чужди страни и организации и изпълняващи определени от тях поръчки. Те монополизираха темите за прехода и паметта за „комунистическата“ епоха.

Българската история вероятно е история подобна на тази на повечето народи. С етапи на самостоятелно развитие с повече свобода, с етапи на робство и по-малко свобода, с падения и възходи. Вероятно са малко народите по света, които не са били поробвани, колонизирани, управлявани от други народи за някакъв период от време. Така че да се коментира едностранно ролята на робството като фактор за българските борчески способности или неспособности е ненаучен подход. Още повече, че в рамките на това робство има достатъчно примери за разнообразни форми на борба срещу робството.

В историята на България е имало всякакви форми на борба. Борбите не са

секвали нито по време на робствата, нито в свободните периоди от развитието ѝ. Променяли са се формите, интензивността и целите.

Имаме герои, както и своите предатели и приспособленци.

Идеологизираните промени в историческото знание и наука, идеологизираното преподаване на история в учебните заведения пречат на приемствеността в историческото развитие на българската нация. Тя се лишава от възможността да черпи опит от миналото си. Улеснява се копирането на чужди модели за социален живот, неадекватни на историята и социалната действителност в България. Губят се време, усилия, възможности за социален просперитет, съобразен с конкретните условия.

Ненаучната и идеологизирана оценка води също така до затруднения във взаимоотношенията както между народите от бившите „социалистически“ страни, така и между тях и останалите народи в Европа. Улесняват се вредни икономически, социални и културни практики между тях. Стимулира се подчинената позиция на едните за сметка на другите. Преувеличава се борбеността на други народи с цел подценяване на тази на българския народ.

Дегероизирането на българската история има изключително негативен ефект върху самочувствието на българите, а оттам и върху гражданската им активност. А българската история е достатъчно богата с факти, които да им дават необходимото самочувствие, стига интерпретацията им да не е идеологизирана, а научна.

2.5. Идеологически фактори

По време на преходния период са налице редица насоки на идеологическа трансформация.

Първата насока е свързана с категоричното отричане на комунистическата идеология като вредна, нехуманна, водеща до налагане на тоталитарни режими, до ограничаване на свободата. Разгаряха се конфликтите между марксисти и антимарксисти, между комунисти и антикомунисти.

Разви се антикомунизмът като основна идеология на прехода. Основна негова цел беше заклеймяването на комунистическата идеология. Без да са забранени комунистическите партии и тяхната идеология младите бяха научени на инстинктивно ниво да ги мразят без да знаят същността и посланията им. До степен кандидати за докторанти по политология да не знаят нейната същност, но да са много убедени в нейната вредност и неправилност.

Една от посоките на идеологическа трансформация беше по линия на идеологическото интерпретиране на предходния период като „социализъм-комунизъм“. Не се допуска интерпретацията му като държавен капитализъм. Антикомунизмът твърди, че онова общество е било комунистическо, репресивно, недемократично, логична последица от възприемането на марксизма и комунистическата идеология. Той е свързан с тезата за единствената смисленост на традиционния либерален капитализъм.

Основна задача на идеологическата обработка беше да се насочи вниманието към липсата на политически права по времето на „социализма“, да се отклони вниманието от наличието на право на труд и други основни човешки права. Един от основните митове, на които се гради антикомунистическата идеология по време на прехода е митът за революционната роля на дисидентите. Тезата, че дисидентите са довели до падането на режима на Живков и неговото продължение за преходния период, че „улицата“ е водещият субект в политическия живот.

Втората насока беше свързана с налагането на мястото на комунистическата идеология на неолибералната идеология, на идеологията за Новия световен ред, т.е. идеологията за доминацията на западния свят и неговите цивилизационни ценности.

Трябваше да се легитимира глобализацията като положителен за всички страни и народи процес.

Трябваше да се узакони тенденцията към увеличаване на социалната стратификация.

Трябваше да се оправдае упадъкът на националната държава, да се разгаря космополитизъм на мястото на патриотизма.

Поради закономерностите в развитието на капиталистическото общество, поради интересите на капиталистическата класа и нейният елит държава се освободи от редица свои ангажменти, свързани с решаването на социалните проблеми на гражданите. Затова все повече ставаше необходимо гражданите сами да се грижат за решаването им. Затова и елитът донякъде стимулираше развитието на гражданското общество. Оттам идваха стимули за венцехваленето на гражданското общество, за необходимостта от неговото развитие. С надеждата гражданите сами да си решат някои проблеми. Вецехваленето на гражданската активност е средство за прехвърляне на част от вината за проблемите на хората по време на прехода върху тяхната неактивност.

Преждевременното и прекомерно възпитаване на космополитни чувства,

особено у младите, води до допълнителното им увличане по чужбината. Това е свързано с разцвет на всякакви „народопсихологически“ анализи и заключения, в които българинът е заклеймен като завистник, клеветник, простак и хитрец. И естествено погнусата от българското води до допълнителна симпатия към други страни и народи с техните „прекрасни“ народопсихологически характеристики.

През целия преходен период се стимулираше развитието на религиозните идеологии като успешен начин за десолидаризация на населението и разгаряне на странични конфликти между представителите на различни религии.

Четвърта насока на идеологическа трансформация беше постепенното толериране и развитие на ксенофобските, неофашистките, расистките и сексистките идеологии. Разгаряха се противоречията между различните етноси, между българи и емигранти. А развитието и разпространението на расистки, ксенофобски, етнофобски идеологии е фактор за формиране на пасивност у представителите на различните етнически и малцинствени групи.

2.6. Образователни фактори

Чрез сферата на образованието елитът през целия преходен период налагаше полезните за своето легитимиране и просперитет идеологии. Много успешно бяха negliжирани определени идеологии и направени до-миниращи други.

Чрез сферата на образованието се осигуряваше необходимата за елита степен на социална и политическа интеграция на населението. Чрез налагане на ценностите на доминиращата класа и нейния елит и правенето им в максимална степен общоприети. Чрез налагане на специфични образи на различните етноси. Чрез стимулиране или дестимулиране на различни видове омрази, противоречия и т.н.

Другата важна задача на образователната система беше да формира полезните за управляващата класа и нейния елит кадри за образователната система. С подходящо мислене и поведение. Със склонност да трансформират конформистки мисленето си, за да служат по-успешно на новите си господари. Това се постигна чрез различни механизми. От рода на Закона „Панев“, на подходящи промени в системата за развитие на академичните състави на училища и университети, които осигуриха израстването на много некадърни, но достатъчно послушни кадри.

Българската икономическа система беше сведена до суровинен и туристически придатък на западните икономически системи. Затова образователната и

научната системи бяха насочени повече към производство на кадри за западните развити държави, отколкото за развитие на сериозна българска икономика. Беше насърчавано източването на образовани младежи и учени към западните икономики.

Основна тенденция в българското образование по време на прехода е увеличаването на неграмотността, намаляването на образователното ниво /особено на някои етноси/, снижаването на качеството на образователния процес.

Намаляването на образованието води до по-малки възможности за използване на новите технологии за протест. До увеличаване на ролята на религията.

Превъзнася се материалната заинтересованост като мотив за действие като така се стимулира допълнително и без това завидния човешки егоизъм. Тази чиста материална заинтересованост е в сериозно противоречие с изискванията на глобалната среда, е основна пречка пред решаването на глобалните проблеми, които дебнат човечеството. Съдейства се на ограбването и съсипването на природата от страна на Златния милиард, а допълнително се утежнява положението на Гладните милиарди. Не случайно тези внушения са характерни за постмодерниската идеология и образователна система.

В обществената система, в това число и образователната, и днес всъщност има съчетание на морални и материални мотиви. Но един от недостатъците ѝ е, че моралните санкции и награди са малко. Моралните мотиви се подценяват. А за гражданска активност и то с по-общозначими цели е необходимо наблягане на моралните мотиви.

Редица проблеми възникват и във връзка с изследването и преподаването на различните видове политически режими, за политическите права и възможностите за гражданска активност в тях. Във връзка с доминиращите тези и концепции, тяхната евристичност или идеологизираност. И представянето им на студентите в процеса на обучението. Студентите не получават адекватно познание за политическите режими и тяхната обществена значимост.

В българското училище гражданското образование води до идеализация на демокрацията, предлагат се на учениците елементи на модела, но не и на реалността.

От една страна, в днешното българско училище се изучават предмети, даващи представа на учениците за общественото и държавно устройство. Това създава някаква систематична представа на подрастващите за характеристиките на социалната и политическа система на обществото. Прави ги по-компетентни в гражданското им познание.

От друга страна, това обучение страда от редица недостатъци. Вероятно основен дефект на обучението в това отношение е идеализирането на системата, в това число на представителната демокрация. Това е естествен резултат от стремежа на управляващата класа и нейния елит младите хора да се възпитат в уважение на съществуващата обществена система и политически режим. С акцентиранието на представителната демокрация не се дава достатъчно познание за всички възможности на гражданите да влияят върху общественото развитие, например чрез средствата на пряката, на партиципаторната демокрация.

2.7. Художествени фактори

През целия преходен период повечето от българските артисти, режисьори, певци, художници, музиканти участваха активно във формирането на мисленето, психологията и самочувствието на съвременните българи. Една голяма част от тях съдействаха много активно и пълноценно за насаждането на nihilизъм, дори мазохизъм в съзнанието им.

Започна се с развихрена идеализация на западната действителност – налагаше се черно-бялото мислене, масовата култура. Те бели – ние черни. Те граждани – ние не. Техните политици си подават оставките – нашите не. Техните все некорумпирани - нашите все корумпирани.

Идеализацията на западната действителност върви ръка за ръка с прекалената критичност към българската действителност. Всъщност непремереният, прекаленият критицизъм, граничещ с критикарството, е насочен или срещу политическите възможности на елита, или срещу политическите възможности на неелита, или срещу тези и на двете социални прослойки. Когато градивната, сериозната, аргументираната критика отстъпва мястото на критикарството, тогава се превръща във фактор за изкуствено занижаване именно на тези възможности.

Налице е абсолютна доминация през целия период на неуважението към „социалистическото“ минало чрез средствата на изкуството – филми, книги, изказвания на дейци на културата и т.н. С това те формираха липса на себеуважение и отцеругателство, които са пряк път към гражданска пасивност.

Сегашните ни кинодейци, особено по-младите, изцяло са приели модела на развитие на американското кино – много ни липсвали още екшъни, фентъзи, ужас, трябвало да наваксваме в тази посока. което не е типично европейски модел на

киноизкуство и освен това има пагубни последици за възпитанието на масите.

Липсват филми, книги и други произведения на изкуството, в които има социални протести, борби за някакви каузи. Няма исторически филми, които да повдигат самочувствието на българина. Или да го учат на солидарност и борба. „Социалистическите“ филми за партизани, за други форми на борба, свързани с работническото движение, бяха тикнати в най-крайния ъгъл на филмовите архиви, обвинени във всякакви грехове. Във филмовото изкуство няма образи на борци и боркини. Напротив, дори представителки на най-експлоатирани прослойки, при които очевидно се нарушава всякакво законодателство и общочовешки морални норми, се представят откъм личностно-интимната им проблематика, не откъм гражданското им мислене и поведение. Набляга се на сексуалната проблематика и междуличностните интимни отношения. Пример за такъв художествен анализ е филмът „Шивачки“.

Няма го образът на героя, защото е време за рушене, а не за съграждане.

Масовата култура отчуждава хората като ги кара да забравят важността на правото на организация, учи ги да не го ползват като основен свой властови ресурс за отстояване и налагане на техни позиции. Венцехвали други форми на борба /например съденето и корумпирането/, които всъщност са много по-неефективни.

Чрез сериалите се стимулира „културата на недоразумението“, която е основа за десолидаризация. Като цяло художественият елит не съдейства за усъвършенстване на гражданското съзнание и поведение, за развитие на борческите възможности на българина. В същото време много представители на този елит с огромно самочувствие обвиняват обикновения българин в липса на гражданска доблест и чест. А самите те му дават своя отрицателен личен пример в това отношение. Дават пример на хора, преклонили главичка пред силните на деня, борещи се за дребни суми за изкуство, независимо от цената.

По линия на изкуството като че ли в най-голяма степен се усеща липсата на гражданственост, липсата на патриотичност, на интерес към гражданското поведение на българина. И това не случайно е така. Манипулацията на общественото съзнание е най-лесна чрез произведенията на изкуството, особено тези, които масово и всекидневно се потребяват чрез телевизията и радиото като най-използвани средства за информация, отдих и развлечение. Затова дейците на културата са впрегнати в желязното менгеме на новите идеологеми. Ако искат да произвеждат културен продукт, особено в скъпите изкуства, те трябва плътно да се съобразяват с

изискванията на елита.

2.8. Медиите

Медиите са важен фактор, който формира ценности, в това число колективизъм или индивидуализъм, егоизъм или стремеж към солидарност. Всъщност медиите са един от важните фактори, които стимулират индивидуалното решаване на проблемите от страна на българския гражданин, а не колективното.

Възпитаваният индивидуализъм им бе необходим за разединяване на масите, за да не могат да се съпротивляват против нелегитимното преразпределяне на собствеността, против поставянето на големи части от тях в икономическа и оттам социална безизходица. Това трябваше да стане незабележимо, с прикрити цели и механизми, във формалната рамка на демократичността.

Съвременните български медии са основен фактор за атомизация на българското население. Те не смятат за необходимо да градят солидарност между хората, да разпространяват полезен организационен опит между тях. А призивите им за нуждата от формиране на активна гражданска позиция приличат повече на демагогски предизборни лозунги, отколкото на цел, която реално преследват в своите политики.

През целия преходен период средствата за масова комуникация услужливо работят в посока, удобна на новите управляващи. Те много систематично и последователно индивидуализират, десолидаризират населението чрез предлагане и налагане на определени представи за живота и ролята на хората и институциите в обществото. Медиите се включват като основен фактор за разпространение на масовата култура с нейните ценности и внушения.

Основен фактор за десолидаризация беше концентрирането на вниманието върху насилието в обществото. Но върху индивидуалното насилие, а не колективното. Върху криминалното, а не върху социално-политическото насилие. Медиите правят всичко възможно да предават опита на индивидуалните престъпници на младежта – чрез подробно и всекидневно описание на престъпни действия по вестници и списания, чрез съответни филми и предавания. Но упорито им спестяват подробна информация за колективни прояви на протестиращи социални прослойки, т.е. на форми на насилие от страна на масите спрямо управляващите. Например за граждански неподчинения, стачки или за антиглобалисткото движение. А когато дават

някаква информация тя е икономична, понякога подвеждаща, изкривено критична.

Медиите не следят внимателно и не разпространяват „челния“ и опасния за елита граждански опит. Информацията за протестни акции е недостатъчна, понякога силно изопачена или с непредставителна подборка от факти. Предпочитат да информират за по-безболезнени за елита протести – за конкретни казуси, за по-решими казуси, такива, които не застрашават властта на елита като цяло. Колкото повече борбата се отнася за основни фундаменти на тази власт, толкова по-критично и необективно се отнасят влиятелните медии – или не информират, или информират когато вече не е възможно да не се дава информация, но информацията е изопачаваща, подценяваща или заклеймяваща протеста.

В медиите има изключително малко информация за дейността на профсъюзните организации. Тяхната дейност се прикрива, омаловажава, не се стимулира. Не се проблематизира. По този начин медиите подпомагат деградацията на профсъюзите, неучастието на хората в подобен род организации. По този начин медиите дестимулират солидарността, колективното решаване на проблемите, колективните борби.

Те се споменават от време на време като организатори на някои протестни действия на работниците. Но нищо повече. Не се дава обилна информация за нормативната база, за взаимоотношенията им с работодателите, работниците, техните успехи и неуспехи. Няма загриженост, че се орязват правата на профсъюзите, че се намалява членската им маса. Не се дава по-богата и точна информация за чужди профсъюзни борби.

Много е малко информацията за истински доброволните организации, за неправителствените организации – тяхната дейност, структура, функции, проблеми, взаимоотношения с властта. За да се ползват като опит от други организации.

2.9. Технологични фактори

Става дума за влиянието на новите технологии и тяхното приложение в гражданските борби.

Използването на дигитални технологии в организацията на гражданския протест има своите предимства и недостатъци. Те внасят редица промени в процеса на информиране на участниците и организирането на гражданската активност:

Налице са повече информационни източници, не само от властта към масите, а

и от центрове сред масите. Засича се информация от различни места, информацията се обменя на принципа – „от много към много“, „от всеки към всеки“, „един към много“, „много към един“. Нужната информация може да се получи по-бързо.

Налице е голяма възможност да разбереш публиката какво мисли по даден въпрос, за да знаеш на какво внимание и интерес можеш да разчиташ.

Налице е „доместификация“ на потреблението на информация – създаването и потреблението се концентрират все повече в къщи.

Променят се функциите и ролята на журналиста, наблюдава се възход на така нареченият „граждански журнализъм“.

Променят се взаимоотношенията на протестиращите с традиционните медии. Електронните технологии стимулират прякото общуване на гражданите без посредничеството на традиционните медии.

Улесняването на връзката между потенциалните протестиращи чрез новите технологии, чрез социалните мрежи само частично може да компенсира вредното влияние на всички останали фактори, които ги демотивират за протест, които им пречат да обмислят правилно целите си и да подбират правилно средствата си, да се обединяват. Предизвикват много промени в характера на лидерството, на организацията и управлението на гражданските организации и гражданските активности.

2.10. Лични фактори

Стимулиращи или затрудняващи гражданската активност фактори може да се търсят в различните личностни характеристики – семейни взаимоотношения, пол, местоживеене, професия, религия, етнически характеристики, психологически особености. В процеса на анализа се има предвид тяхното влияние върху насоките и интензивността на гражданската активност.

Влияние оказват динамично променящите се семейни отношения и статуси. Увеличава се количеството на несемейните хора. Голяма част от тях и да имат повече време, обикновено имат по-малко мотиви за гражданска активност. Особено като се има предвид, че част от тях са самотни, защото не желаят да се ангажират с грижата по други хора, например семеен партньор и деца. Т.е. те изначално са ориентирани към по-малка солидарност с други хора.

Увеличи се и количеството на хората, съжителстващи без брак. Тяхното семейно положение също не е най-добрата основа за политическа активност. Хомосексуалните съжителства също са специфичен фактор за гражданска пасивност.

Организационната ангажираност е важен фактор за гражданска активност. Организираните граждани са по-колективистично настроени, по-общителни, по-склонни да съобразяват своите интереси и ценности с тези на други хора. Неорганизираният човек, който не е склонен да отдава време, пари, усилия и т.н. за организационна дейност, е по-голям индивидуалист, по-малко склонен към гражданска активност. Самите граждански субекти влияят върху поведението на гражданите – чрез своите функции, същност, каузи, принципи на организация, финансиране и реална активност. Организацията създава умения, знания и интерес. Организираните хора предпочитат да са активни и в по-институционализирани видове дейности, и в протестни дейности, по-малко са склонни към бездействие и апатия.

Местоживеенето също е доста съществен фактор за гражданска активност. Големината и други характеристики на селището предопределят в много посоки особеностите на гражданската активност на населението в тях.

В процеса на анализа се отчита влиянието на професията, религията, етническите характеристики и др. личностни фактори върху гражданската активност.

Основен фактор са и психологическите особености на личността. Например самочувствието на хората, тяхното усещане за ефективност и по-конкретно политическа ефективност влияе върху техните възможности и желание за борба. За да си активен гражданин се изисква поне минимална до- за самочувствие, уважение към самия теб, съзнание, че заслужаваш и можеш повече. Без чувство за ефикасност се увеличава степента на ирационалност на участието в протестите. Децата на по-благополучните социални прослойки биват възпитавани да бъдат със самочувствие, с чувство за ефикасност, за автономност. А децата на по-нисшите прослойки са с по-малко самочувствие и по-голяма склонност да бъдат конформни, подчиняващи се. Това се отразява и на тяхната гражданска активност.

Втора глава: Гражданско поведение на българите след 1989 г.

1. Субекти и цели на гражданското поведение

От гледна точка на субектите, които инициират и организират борбите, те

могат да се класифицират по различни начини:

- Индивидуални,
- Групови – ясно е идентифицирана групата по един или няколко признака,
- Масови протести – представители на различни прослойки от хора.

По време на прехода имаше многобройни примери и за трите вида.

В разнообразни форми на социални борби през преходния период участваха представители на най-различни социални прослойки. От хора на тежкия физически труд, през представители на белите якички, до хора от сферата на образованието и науката, представители на капиталистическата класа, но най-вече представители на работничеството.

Борбите на българите по време на прехода бяха различни от гледна точка на своите цели и на своя адресат, на институциите и субектите, към които бяха насочени посланията на протестиращите.

Имаше протести насочени срещу депутати и срещу актове на парламента – за промяна на стари или приемане на нови закони.

Имаше протести, насочени срещу решения и политики на правителства, срещу членове на различни правителства, срещу цели правителства.

Имаше протести насочени срещу работата на съдебни органи – срещу мудността на правораздавателните органи, срещу конкретни присъди, срещу поведението на конкретни представители на съдебната система.

Имаше протести насочени срещу президенти или техни действия. Контрапротестиращите през лятото на 2013 г. искаха оставката на президента Плевнелиев. През 1990 г. се искаше оставка на Петър Младенов /историята с касетата и танковете/.

Имаше протести, насочени срещу решения на общински съвети, за оставки на цели общински съвети, на служители на важни постове в общините.

Имаше протести, насочени срещу решения на кметове, както и за оставки на кметове.

Имаше протести, насочени срещу личности и решения на областни управители.

Имаше протести срещу резултати от проведени избори.

Срещу конкретни икономически субекти – срещу държавата като работодател и срещу частни работодатели. Стачките бяха основен механизъм за изразяване на недоволствата спрямо конкретни работодатели. Освен стачки имаше и други протести срещу икономически субекти. Най-често повод за такива протести е ненавременното

заплащане на заплатите и лошите условия на труд.

Протестите бяха насочени освен срещу български, но и срещу чужди субекти. Все по-откровено се изразяват антиамерикански, антиевропейски и проруски настроения.

Друга линия на активизиращи се протести е свързана с националистическите настроения и групи.

Както е и при всички „нормални“ народи, така и повечето българи, протестират когато пряко са засегнати техни лични права и интереси.

Част от протестиращите очакват чрез участието си в граждански борби не да решават конкретни социални проблеми, а да си осигурят някакви желани политически или професионални позиции.

Както навсякъде по света, така и у нас, гражданите, които са готови да се ангажират с по-общи каузи, са малка част /през септември 2014 г. в България дори и те не се вдигнаха да протестират в защита на природната среда успоредно с хора от някои други държави/. Това са граждани, които са повече идеологически мотивирани, а не толкова лично мотивирани за такава борба. Те се борят в името на решаването на проблема като цяло.

Има тенденция все повече българи да участват често в граждански изяви и все по-често да се солидаризират с други българи.

Фактите говорят и за друго – твърде много проблеми на съвременните общества остават без внимание от страна на гражданите. Напротив, под влияние на собствените интереси, на неправилно осъзнаване на причините за тези проблеми, на неосъзнаването им като проблеми повечето граждани не се включват в борби за тяхното отстраняване. Или вместо да се борят за отстраняването им, се възползват от тяхното наличие.

2. Обществена значимост, полезност и ефективност на гражданското поведение

Протестите на българите са с различна степен на обществена полезност и ефективност, които могат да се търсят по много линии:

- органите на властта биват информирани за най-нетърпимите проблеми;
- политическите субекти актуализират управленските си програми;
- регулира се вземането на различни видове решения;

- трупа се информация, опит и солидарност от страна на гражданите;
- активните граждани служат за кадрови резерв на политическия елит.

Може да се говори за различни видове ефективност на социалните борби на българите. Част от тях напълно постигат исканията на участниците в тях, друга част – частично. Част от борбите постигат дълготраен, а други – само временен ефект.

Има и изцяло неуспешни протести. Един от големите ефекти от различните видове борби /дори при неуспешните протести/ на българите, особено от по-успешните от тях, е създаването на хора с опит, на лидери, които са готови да се включат в различни видове граждански изяви. Хора с развито гражданско чувство, с организационни умения и опит.

Друг успех, дори и от неуспешни като цяло протести, е привикването на хората да приемат такива протести за нормално ежедневие, да увеличават толерантността си към тях, готовността си да са активни и те самите за решаването на проблемите с тяхно участие.

Едва ли обаче е основателно и разумно да се преувеличава ползността и ролята на борбите на обикновените граждани в социалния живот, тяхната ефективност. Функционирането на гражданското общество е в определените от капиталистическата държава рамки, подчинява се на законите на капиталистическото общество.

Гражданите не могат да преодолеят основното социално-класово разделение в обществото, основното разпределение на властовите ресурси между управляващите и управляваните. Не случайно в ерата на глобализацията въпреки подема на гражданската активност е налице силна тенденция за увеличаване на социалното неравенство по всички линии и във всички региони, дори в най-развитите и демократични страни. Все по-силно се чува гласът на гражданите, но това се оказва, че не е особено препятствие пред тази тенденция. А по време на Социалната държава с по-малко граждански борби по-голяма част от населението се чувстваше по-добре.

Колкото повече протестите са насочени към по-общи принципи или явления, по-пряко свързани с характеристиките на обществената система като цяло, колкото повече засягат принципното разпределение на властовите ресурси в обществото между основните прослойки, колкото повече се опитват да разрушат фундаменти на буржоазната държава, толкова повече намаляват шансовете им за успех.

Общо взето са обречени на неуспех протестите спрямо важни икономически субекти, срещу големи чужди инвеститори, които са в основата на функционирането на съвременната световна икономическа система и налагат принципите на развитие на

тази система.

Всички протести, които са засягали проблемите на изборителната система в името на принципно различно разпределение на ресурсите на елита и неелита, са били неуспешни. Исканията на пролетните и летните протести от 2013 г. в това отношение не постигнаха нищо съществено. Предлаганите от властта промени в Изборния кодекс са несъществени и няма да облекчат особено участието на неелита в изборните органи /изобщо не коментирам доколко това би било и по-добре за развитието на цялото/. Елитът се забавлява като подхвърля в устата на масите теми без никакво съществено значение за разпределението на властовите ресурси по време на избори – като тази за задължителност на гласуването, или за преференциалност на вота, или за електронно гласуване и др. под. несъществени елементи на изборния процес

Засега са безуспешни и протести с други искания за важни промени във функционирането на парламентарната и изпълнителната власт. Исканията за премахване на имунитета на депутатите например са такъв пример. Управляващата класа държи да бъде независима от народния глас, а имунитетът е важен механизъм за това. Но се допуска известен успех да имат протестите срещу назначаването на конкретни фигури в тези власти.

Трудно е и свалянето на цели правителства. Това става само при положение, че големи и важни прослойки от елита го искат. В противен случай елитът мобилизира репресивните и манипулативните си органи и потушава протестите с повече или по-малко кръв.

3. Организация и форми на гражданското поведение

Най-активната част от населението, сред тях и бивши дисиденти, още от първите дни на прехода започна да използва нови форми на гражданско поведение – стачки, митинги, демонстрации. Но на по-голямата част от българите им трябваше време, за да се приобщят към тях. Класическите средства за икономическа и политическа борба, характерни за демократичния политически режим, с течение на времето ставаха все по-общоприемливи и използвани от все повече прослойки от хора и от все по-голям брой хора.

Все по-често започнаха да се използват и най-съвременни средства за борба, свързани с дигиталните технологии. Все по-често започнаха да се комбинират дигиталните с класическите форми на протест.

Част от проблемите на българските борби трябва да се търсят в културата на тяхната организация, в лидерството им. Повечето проблеми в това отношение са идентични на проблемите на борещите се и в по-развитите страни.

Организационните умения на протестиращите, в това число и на техните лидери се развиват интензивно. Протестиращите граждани се усъвършенстват по линия на всички елементи на организация – на протеста като цяло и на отделните му форми, на баланса между съдържанието и формата. Нараства умението на протестиращите да избират подходящ момент за своите борби.

Важно значение има и продължителността на борбите. В зависимост от каузата, от трудността на проблема, от неговата значимост, от склонността на съответните органи да се вслушват в исканията на протестиращите и др. фактори, тя е различна. Протестът може да е часове, едnodневен или в продължение на много дни, месеци, години. Може да е периодичен или да се провежда в деня, в който има заседание на органа, от който зависи решението. Редно е да се определя и според деня, сезона, работното време на органа, срещу който е насочен. По време на прехода имахме примери за всякакви видове борби от тази гледна точка – и краткотрайни и дълготрайни.

Културата на протеста се отнася и за градацията в натиска, за логическата последователност на различните видове действия, за надграждането и съгласуваността. Имаме еднократни и многократни, повтарящи се протести.

Степента на насилие, особено физическо, е характеристика на всяка борба. Имаше мирни и немирни форми на гражданска активност. Струва ми се, че обща и очевидна характеристика на българските протести е малката степен на използвано насилие – и от страна на протестиращите, и от страна на властите. Дори когато протестите не са разрешени, а това е налице твърде често през този период.

Все повече активните български граждани акцентират върху познаването и използването на нормативната уредба по най-правилния начин. Използват се експерти – платени, неплатени. С тяхна помощ се водят преписки с български и европейски институции. Завеждат се съдебни дела. Нараства нормативната, експертната подготовка на самите протестиращи. В част от протестите се включват много подготвени хора. Друга част от протестиращите се доограмотяват и самообразоват по все повече теми, за нормативни уредби и практики. Екологите имат доста експерти и подготовка. Други категории протестиращи – също. Някои групи протестиращи вече

са оформили около себе си симпатизиращи им експерти, които използват в различна степен и форми в различните етапи на протестите си и в различни видове борби.

Тенденция в развитието на българските борби е това, че все по-майсторски се общува с медиите, използват се за привличане на вниманието на обществеността и органите на властта.

Натрупаният борчески опит помага на организаторите на различни видове борби да се справят по-добре с психологическите особености на протестиращите, да ги манипулират и овладяват, да насочват мисълта и действията им в желаната от тях посока. Става дума и за публичните организатори, и за задкулисни. Когато протестиращите, особено техните организатори, не вземат предвид явлението „платени протестиращи“, се оказват зложници на задкулисни субекти, направляващи различните им борби.

Сериозен проблем на протестите е и това, че не винаги се концентрират върху достатъчно малко и достатъчно реалистични искания. Протестиращите често позволяват да бъдат изкушени да се разпиляват по много посоки и искания и накрая да не постигнат нищо или твърде малко. В същото време обаче нараства броят на случаите, когато протестиращите се концентрират върху точно определени каузи и не позволяват исканията им да бъдат разводнени и отклонени в неподходяща посока.

Голяма част от българите недостатъчно познават реалните си възможности, границите за ефективност на гражданските си борби в конкретната обществена реалност. Няма достатъчна политическа грамотност за да различават добре политическите механизми и институции, техните права и отговорности, за да могат по-адекватно да отправят своите послания към тях.

В част от борбите си българите използват подходящ набор от средства – класически и дигитални. В други случаи се пренебрегват едни или други от възможните и необходими средства.

По време на прехода българите участваха в най-различни форми на социални борби. Още в самото начало на прехода включиха в арсенала си всякакви форми на борба. Това е поредното доказателство, че робските години не са предопределящи за сегашното им гражданско поведение. Доказателство е за това, че липсата на възможност за много видове протести по времето на „социализма“ не е изтрил от националната памет подвига на борците в различни етапи от българското развитие. Че могат да извадят от скрина натрупания борчески опит и да го използват все по-пълноценно в годините на прехода. Доказателство е за това, че могат бързо да се учат.

Трета глава: Тенденции в развитието на гражданското поведение

В процеса на глобализация социалното неравенство, бедност и безработицата се увеличават. Липсата на баланс в правата на участниците в процеса на глобализация води до големи предизвикателства. Деграцията на социалната държава води до изпаряването на усещането за успех у все повече хора. За това говорят статистическите данни, социологическите изследвания, а и всекидневният човешки опит.

Подкопава се компетентността и способността на държавата да оценява или решава проблемите, поради промените в степента на нейната автономия, форма, легитимност, особено що се отнася до екологията, правата на човека, сътрудничеството.

Увеличава се напрежението и несигурността в живота на големи маси от хора. Въпреки механизмите за управление, използвани за намаляване на тяхното недоволство, все повече и повече хора имат песимистичен начин на мислене и нови насоки на своето поведение. Важно е да се изяснят посоките и формите на изразяване на недоволствата, както и доколко помагат те на недоволните да решават проблемите си.

Все повече и повече слоеве от населението се принуждават да изразяват своето недоволство. А нарастването на активността на недоволните, принуждава доволните също да активизират своята гражданска позиция. Типичен пример в това отношение беше протестът срещу правителството на Пламен Орешарски през 2013-2014 г. Тогаво много ясно се откриха два типа гражданско поведение – протестното и поддържащото поведение, т.е. поведението на недоволните и на доволните от властта и своя социален статус.

Няколко са основните насоки на изразяване на недоволство от страна на съвременния гражданин. Някои от тези реакции в комплекс с други обстоятелства имат по-сериозен потенциал да помогнат за решаване на проблемите му, а други имат огромен потенциал за задълбочаването им.

1. Част от хората с нисък или деградиращ статус се превръща в престъпници.

Заедно с развитието на глобализацията по целия свят и във връзка с преходния период в бившите „социалистически“ страни, престъпността нараства експлозивно във всичките си форми - както в бившите „социалистически“ страни, така и в развитите капиталистически страни.

Участието в престъпни дейности е особен вид гражданска активност, тя е опит да се решават проблемите на хората не чрез действия за промяна на нормативната уредба,

на политическата и икономическата практика и евентуално решаване на проблемите и на други хора. Това е активност, която води до загуби на други хора и твърде често не решава проблемите и на самите престъпници.

Трябва да се признае все пак, че престъпниците са смели хора. Нарушаването на обществените правила обикновено изисква особен вид смелост. За съжаление те не използват тази смелост в други по-обществено-полезни форми на активност.

2. По-слабите като характер хора, с по-неразвит инстинкт за самосъхранение, с по-неразвито чувство за обществена и лична отговорност при проблемни ситуации се фокусират върху използването на наркотици и алкохол, за да намалят усещането за дискомфорт, нещастие и самота.

А тези активности са условие за увеличаване на престъпленията, за които стана дума по-горе, както и за саморазрушаване на личността.

И двете форми на гражданско поведение спрямо влошаващите се социални условия са варианти на девиантно гражданско поведение. Те са характерни повече за хора, които нямат достатъчно сили и умения за борба със социалните предизвикателства и търсят решение на проблемите си или чрез опит за бягство от тях, или чрез отмъщение на различни хора чрез престъпни дейности.

3. Друга част от недоволните хора стават по-религиозни. Не виждайки закрила от страна на държава, работодатели и други субекти те обръщат своя поглед за помощ към бога. Фактите говорят за нарастване на степента на религиозност в бившите „социалистически“ страни, както и в другите развити страни.

Посоката към десекуларизация на обществените отношения, към развитие на християнски фундаментализъм, като алтернатива на ислямския също не е най-рационалната и ефективна стратегия за справяне с предизвикателствата на живота.

При всички случаи нарастващите религиозни чувства са пречка пред активната гражданска позиция под формата на граждански активности като протести, участие в граждански организации и движения. Най-религиозните хора при наличие на проблеми предпочитат да отидат в църквата да се помолят и да очакват от техния бог помощ, вместо да отправят молбите и недоволствата си към светската власт. В България например има „борба“ срещу катастрофите по пътищата под формата на религиозни ритуали. Другият вариант на поведение е включването във фундаменталистки или религиозно оцветени терористични дейности.

4. Недостатъчно ефективна, не съответстваща на така наречените «демократични ценности» посока на гражданска активност е и недоволството да се насочва към

неонацистки, расистки, ксенофобски настроения, организации и практики. Те в стратегически план пречат на по-непривилигированите прослойки да решават проблемите си. Насочват енергията им за протест в безперспективна посока. Разделят ги и ги противопоставят. Съдействат на тези, които увеличават натиска върху мигранти, малцинства и други - по принцип застрашени от дискриминация групи - в името на собствения си просперитет. А в крайна сметка вредят и на собствения си просперитет. Защото засилената експлоатация на малцинствените прослойки от хора обикновено съдейства за засилване и на тяхната експлоатация.

5. Олевяването на масите е закономерно следствие от влошаването на тяхното социално положение в определени периоди. Стремещт им към борба, към изразяване на недоволство по улиците чрез граждански протести, стремещт им към самоорганизация под формата на профсъюзи, неправителствени организации или леви политически организации в такива периоди закономерно се разраства.

По време на прехода са налице много фактори, които предопределят нарастването на олевяването. В същото време обаче е налице и съвсем съзнателна политика на управляващия елит за озаптяване на тези настроения и практики. Но въпреки тях има редица признаци на олевяване на все по-големи маси от българското население. Такива могат да се търсят в нарастването на протестната дейност, в нарастване на количеството на гражданските организации и тяхната активност и други признаци. Гражданското общество в България премина в своя трети етап на развитие. След етапа на еуфорията, етапа на разочарованието и разединението то навлезе в етапа на интензифициране на борбите.

Като цяло всички тези насоки за реакция на масите спрямо обществените тенденции са посрещнати по различен начин от страна на елитите. Най-отворено и подкрепящо е отношението към развитието на религиозността. Тя съвсем съзнателно и последователно се стимулира. Косвено и не открито са стимулирани неофашизма, ксенофобията, расизма. Срещу укрепването на лявата ориентация на масите е налице последователна, разнопосочна и масирана борба. Няма ефективна борба срещу престъпността, алкохолизма и злоупотребата с наркотици. По-скоро те се стимулират поради икономическите интереси на големи прослойки от управляващите елити.

III. Приноси на дисертационния труд

1. В дисертацията се прави доказано с обилно количество емпирични факти разграничение на основните **етапи** в развитието на българското гражданско общество. Акцентът е върху протестната активност на българите – с помощта или без помощта на граждански организации. В българската литература има автори, които доста аргументирано разграничават етапите на развитие на самите гражданските организации. Затова акцентът на дисертацията не е в това. В тази дисертация обаче анализът на етапите на развитие на гражданското поведение на българите е много по-завършен и цялостен, много повече подплатен с емпиричен материал.

2. В дисертацията се прави много задълбочен анализ на **факторите**, които предопределят качеството и количеството на гражданските изяви на българите по време на прехода. Прави се доста ясно разграничение на по-глобалните фактори; на факторите, които произтичат от това, че става въпрос за преход от един политически режим към друг; както и на факторите, които произтичат от историята и особеностите на българското общество.

3. Сериозен принос на дисертацията може да се търси в изясняването на **рамките на ефективност на гражданската активност** на масите по принцип в рамките на съвременното общество, в това число и българското. Този анализ подпомага развитието на по-реалистично отношение към демокрацията като политически режим, към възможностите на масите да влияят върху общественото развитие, върху вземането на решения за това развитие. Анализът подпомага преодоляването на илюзиите в това отношение, които масово и последователно се налагат в общественото съзнание. А това преодоляване е едно от условията за по-ефективна гражданска активност, съобразена с обществените условия. Основната теза е, че представителите на неелита нямат възможност да предопределят основните насоки на развитието. Това е властови ресурс и функция на управляващите елити.

4. Принос на дисертацията е очертаването на **основните тенденции** в развитието на гражданската активност на българите. Досега в българската литература се разработват отделни проблеми, свързани с тези тенденции, но цялостен анализ на посоките на развитие на гражданската активност, на значимостта и полезността на тези посоки, както и на отношението на елита към тях в литературата няма.

IV. Научни публикации по темата на дисертационния труд

Монографии

3. Пачкова, П., Асен Балабанов (2018), Календар на българските протести, Изд. на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград
2. Пачкова, П. (2015). Борбите на българите по време на прехода, Изд. на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград
1. Пачкова, П. (2015). Втора вълна на протестите, М-8-М, С.

Статии и студии

39. Пачкова, П. (2019). Втората световна война, филмите и преходът.- в: сп. «Политически изследвания», Година IV, брой № 1, февруари, 2020 г., ISSN: 2534–966X, <https://polhorizons.wordpress.com/>
38. Pachkova, P. (2019). Civil Society in Bulgaria – Stages, Opportunities and Limitations, - in: Studies in Humanities and Social Sciences, Center for Open Access in Science, Belgrade, Serbia, p. 347-356, ISBN (Online) 978-86-81294-02-4 ▪ 2019: 347-356
37. Пачкова, П. (2019). Предизвикателства пред религиозния мениджмънт в съвременния свят, В: XVII Международна научна конференция "Е-управление", Изд. на ТУ – София, София, стр. 809-815, ISSN 1314-6327
36. Pachkova, P, (2019). Economic welfare and civic activity, Revista Inclusiones, ISSN 0719-4706, Volumen 6 – Número especial – Julio/Septiembre, pp. 186-195 <http://www.revistainclusiones.com/gallery/11%20vol%206%20num%203%20especialdos2019julsep19incl.pdf>
35. Пачкова, П. (2017). Голямото преселение и борбата между Великите сили. – сб. «Миграционните вълни – минало, настояще и бъдеще, УИ «Н. Рилски», Благоевград, стр. 5-14
34. Пачкова, П. (2019). Функции на русофобията. – в: Русофобството – причини, етапи, форми, институции, София, стр. 297-320
33. Pachkova, P, (2019). Five directions. Revista 100-Cs, Vol: 5 num: 1: 72-83, <http://100cs.cl/gallery/6%20v%205%20n%201%202019%20100cs.pdf>
32. Pachkova, P. (2018). Religion and Universal Values, - in: Studies in Humanities and Social Sciences, Center for Open Access in Science, Belgrade, Serbia, p. 133-141 <file:///D:/petia/knigi%20i%20statii%20na%20drugi/S%20moi%20tzitati%20i%20publ/E-conference-Belgrad.pdf>
31. Пачкова, П. (2018). Марксизмът като наука и комунистическата идеология. – В: Карл Маркс в отминалата, настоящата и бъдещата история, София, ISBN 978-954-2982-17-3, 210-234

30. Пачкова, П. (2017). Демокрация и гражданско образование. - Годишник на Катедра „Философски и политически науки”, Т. VII, УИ „Н. Рилски“, 57-71
29. Pachkova, P. (2017). Religion and politics in the modern world - main trends. – In: Runway world, liquid modernity and reshaping of cultural identities, heritage, economy, tourism and media, Ohrid, стр. 19-27
28. Пачкова, П. (2017). Отношението към Октомврийската революция като елемент на антикомунистическата идеология. – в: Октомврийската революция – преди 100 години, днес и утре;
27. Пачкова, П. (2017). Бъдещето на Западната цивилизация. – сп. Проблеми на постмодерността, Т. 7, бр. 2;
26. Пачкова, П. (2017). Олевяването – един от начините за реакция. – Заплахите пред демокрацията и Левицата, НПИ „Димитър Благоев“;
25. Pachkova, P. (2016). The Migration Waves and the Public Opinion in Bulgaria, ANNALES, vol. 23, № 1, p. 121-131;
24. Pachkova, P. (2016). Psychological Aspects of Civic Protests in Bulgaria, - Psychological Thought, Vol. 9 (2);
23. Пачкова, П. (2016). Демокрация и солидарност. – в: Морал и етика на солидарността в съвременното общество, С., стр. 89-102;
22. Пачкова, П. (2016). Грешната посока. – Неофашизмът, С., Земя, стр. 143-155;
21. Pachkova, P. (2015). The struggles of Bulgarian women during the transition period. – in: Feminizm, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, Lublin, 2015, p. 133-145;
20. Пачкова, П. (2014). Дигиталните технологии – начини на употреба от политическия елит /стр. 93-110/, Новите технологии – между оптимизма и песимизма /стр. 110-126/. – в: Виртуално и въображаемо, Фабер;
19. Пачкова, П. (2014). Българите не са роби, – в: Гражданско общество и граждански протести, Фондация „Човещина”, С., стр. 214-222;
18. Пачкова, П. (2013). Летни протести – 2013. Бунт на непредставените, – в: Годишник на Катедра „Философски и политически науки“, Година III, (1), УИ на ЮЗУ „Н. Рилски”, стр. 199-280;
17. Pachkova, P. (2013). Political activity of Bulgarian women. – в: Век науки и образования, № 10-12 (54-56), Казахстан, Астана, 7-14;
16. Пачкова, П. (2013). Безсилието на съвременния човек. – в: Екология и хуманизъм. Хуманитарни измерения и аспекти на екологическите проблеми, С., Авангард Прима, стр. 63-74;

15. Пачкова, П. (2013). Сериали – „култура на недоразумението“ – граждански протест, – Проблеми на постмодерността, Т. 3, бр. 1;
14. Пачкова, П. (2012). Историческите интерпретации като фактор за гражданска активност. – в: Гражданският протест. Минало, настояще, бъдеще, 2012, УИ „Н. Рилски“.
13. Пачкова, П. (2012). Електронни технологии и управление на гражданския протест, В: IV Международна научна конференция "Е-управление", Изд. На ТУ – София, София, 198-206, електронна версия - <http://81.161.246.248/Pokani/Konf2012book.pdf>
12. Пачкова, П. (2011). Гражданска активност на българите, Годишник на Катедра „Философски и политически науки”, Т. I, (1), стр. 177-242
11. Пачкова, П. (2011). Ваксина против нетолерантността няма, сп. Ново време, 2011, бр. 11, стр. 29-36
10. Пачкова, П. (2011). Патриотизмът – отживелица или необходимост, в: Националната идентичност – съвременен социален контекст и етични рамки, Фабер, 171-181
9. Пачкова, П. (2011). Противоречия и идеологеми при преподаването на политология, в: Политическите науки в УНСС - с лице към бизнеса, София, стр. 310-320
8. Пачкова, П. (2011). Политическа активност и женска солидарност, в: Политологията като наука и академична дисциплина в България: състояние, проблеми, перспективи, УИ «Стопанство», 2011, стр. 271-280
7. Пачкова, П. (2011). Етнофобията като основа на "успешния български етнически модел", в: Българският етнически модел - политическа митологема или проблемна реалност, 2011, София, стр. 329-343
6. Пачкова, П. (2011). Women activity, сп. Философски алтернативи, Фабер, кн. 5, стр. 114-120
5. Пачкова, П. (2010). Прозрачност в сферата на труда и морални ценности, в: Етиката в българската икономика, София стр. 88-95
4. Пачкова, П. (2009). Женската политическа амбиция, Notabene, кн. 12.
3. Пачкова, П. (2009). Гражданско общество, медии и демагогия, Notabene, кн. 9,
2. Пачкова, П. (2009). Медии, солидарност, гражданска активност на младежта, Моралът в българските медии, С, стр. 99-109
1. Пачкова, П. (2007). Кризисна междупоколенческа дистанция, Ново време, кн. 3, стр. 17-33.

Southwestern University "Neofit Rilski"
Blagoevgrad
Faculty of Philosophy
Department of Philosophical and Political Sciences

PETYA STOYANOVA PACHKOVA

**CIVIL BEHAVIOR OF THE BULGARIANS
DURING THE TRANSITION**

ABSTRACT

**of the dissertation work for the acquisition of
DOCTOR OF POLITICAL SCIENCE**
Field of higher education: 3. Social, economic and legal sciences
Professional field: 3.3. Political Sciences
Scientific specialty: Political Science

Blagoevgrad, 2020

CONTENTS

I. General characteristics of the dissertation.....	3
1.1. Relevance of the research topic.....	3
1.2. Main thesis, object and subject of the research.....	3
1.3. Goal and Objectives of the research.....	3
1.4. Research methodology.....	4
1.5. Practical significance of the research.....	4
1.6. Volume and structure of the research.....	5
II. Content of the dissertation.....	5
Introduction.....	5
Chapter One: Nature and factors for the development of civil behavior ...	7
1. Basic concepts.....	7
2. Factors for the development of civil behavior.....	8
2.1. Economic factors.....	8
2.2. Political factors.....	11
2.3. Scientific factors.....	14
2.4. Historical factors.....	17
2.5. Ideological factors.....	18
2.6. Educational factors.....	20
2.7. Artistic factors.....	22
2.8. The media.....	24
2.9. Technological factors.....	26
2.10. Personal factors.....	26
Chapter Two: Civil behavior of Bulgarians after 1989.....	28
1. Subjects and goals of civil behavior.....	28
2. Social significance, usefulness and effectiveness of civil behavior..	30
3. Organization and forms of civil behavior.....	32
Chapter Three: Trends in the Development of Civil Behavior.....	34
III. Contributions to the dissertation.....	37
IV. Scientific publications on the topic of the dissertation.....	38

I. General characteristics of the dissertation

1.1. Relevance of the research topic

The democratic political regime is characterized by a developed civil society, with a high degree of civil initiative. From this point of view, it is very important to clarify what are the main characteristics of the Bulgarian civil society, to what extent it can assist the Bulgarian state in building a well-developing social organism. As far as the institutional aspect of the civil society in Bulgaria is better analyzed, in this dissertation emphasis is placed on the other forms of civil activity - the so-called protests. But their relationship with the activities of civil society organizations is also sought.

From a scientific point of view, it is important to clarify the various aspects of Bulgarian civil society in a comparative order - to prove its commonalities with civil society, on the one hand, in more developed countries, on the other hand, with the countries of the former "socialist" camp.

This dissertation aims to contribute to the understanding of the degree of development of Bulgarian democracy - the extent to which it creates opportunities for Bulgarian citizens to consume their civil rights.

1.2. Main thesis, object and subject of the research

The **object** of the study is the civic behavior of Bulgarians.

The **subjects** of the research are the main characteristics of the civil behavior of the Bulgarians with an emphasis on the forms of direct democracy, of protest activity.

The main **hypothesis** of the study is that Bulgarian civil society is intensively developing and in its main characteristics /efficiency, organization, forms of civil activity, etc./ does not differ significantly from the development of civil societies of other societies with the same social economic characteristics.

1.3. Goal and tasks of the study

Goal of research is to analyze the development of Bulgarian civil society after 1989.

Tasks:

1. To clarify the stages of its development.
2. To clarify its main forms, problems, specifics and common features with the civil society in other countries.

3. To clarify the framework within which the political activity of the citizens can develop and be effective.
4. To highlight the main trends in the development of civil society in democratic countries, including Bulgarian civil society.

1.4. Research methodology

1. An **empirical study** of several thousands protests across the country.
2. Conducted **in-depth interviews** with participants in civil protests and civil organizations from Sofia, Blagoevgrad, Botevgrad, Lovech, Samokov, the village of Trudovets and the village of Skravena.
3. A **content analysis** of the series of major Bulgarian magazines has been made in order to highlight the suggestions and findings they make. To what extent do they stimulate the developed civic consciousness and behavior of the Bulgarian and to what extent do they harass him. To what extent do they provide information about civil activity, to what extent do they conceal such information, to what extent do they analyze it correctly, etc.
4. A **theoretical analysis of the empirical materials, interviews and literature** on the development of Bulgarian and foreign civil societies. Other literature was used, sources from newspapers, **various electronic forms** - Facebook, blogs, websites, electronic media.

1.5. Practical significance of the research

From a theoretical point of view, another step is taken towards the scientific elucidation of the actual relationship between the political behavior of the elite and that of the non-elite.

The survey can serve as a methodological guide for civilly active Bulgarians. Once they are more aware of the nature of civil society and its possibilities, they could better organize their civil activity in civil organizations, protests or other forms of expression.

The results of the research categorically prove that any masochistic and nihilistic statements about the slavish psyche of the Bulgarian, about his inability to fight and defend his interests are inadequate and harmful. And this is very important for the formation of self-confidence, without which no nation can develop effectively. Of course, this does not mean that the problems in the civil activity of the Bulgarians are underestimated. On the contrary, they are well outlined in the dissertation. But they can also be the basis for the self-criticism needed for social development. And the role of science is precisely in this - to highlight

problems, to seek and offer options for solving them. In other words, the theoretical analysis of Bulgarian civil society could have direct practical dimensions.

1.6. Volume and structure of the research

The dissertation has a volume of 474 pages and consists of content, introduction, three chapters, conclusion and cited literature /324 titles - 283 in Bulgarian and 41 in English, 14 electronic sources/.

II. Content of the dissertation

Introduction

The topic of the civil activity of Bulgarians outside the parties is neglected in the scientific space. There are many and serious reasons for this. As far as it has been studied, this is mainly through civil society organizations. The less non-institutionalized activity, the one that is often described by the term "protest", the one that is related to the expression of negative emotions and actions by the non-elite is underestimated as a scientific object of study. Only recently have more serious materials started to be published on this topic, specifically for actual protests.

The situation in Bulgaria is actually typical for a country with a democratic political regime. It consists of contradictory signals to society from the ruling strata of society.

On the one hand, the ruling strata of society advocates the development of civil society, the formation of an active civil consciousness in the representatives of the nation, the development of political and party pluralism. Civil society is being mythologized.

On the other hand, through various mechanisms, passivity is formed in people, idealizing thinking, inability to prepare an adequate and effective strategy and tactics to fight to solve social and personal problems.

In fact, as is usual for all social elites, the new Bulgarian elite is trying to strictly regulate the political, civil behavior of Bulgarian citizens, to grant them as many rights and freedoms as he considers permissible and necessary for his own well-being. Some are stimulated and other strata are discouraged from political activity. Some forms of political activity are tolerated and others are sanctioned.

The elite tries to use political pluralism and stimulate it only to the extent that its various strata can compete with each other for power, but not to give the masses great opportunities to protest and hinder this competition. This is the usual strategy of elites, in

principle, everywhere and at all times. It is also common for the Bulgarian elite.

Abstract pleas for an active civil society do not correspond to its actual stimulation and expectation. On the contrary, there is rather a great deal of demagoguery. The aim is to help the elite to govern the non-elite, and not so much to help him to control the elite, i.e. to express and defend their political and social will.

That is why it is important to make analyzes of all forms of civil activity of Bulgarians - the institutionalized and the non-institutionalized, in order to see how far the development of the Bulgarian civil society has actually come. This dissertation helps to shed light on this issue.

This dissertation is an attempt for a more serious analysis of the other factors that influence the political behavior of Bulgarian citizens, the development of civil society in Bulgaria, the development of the protest ability of Bulgarians. They are analyzed from the point of view of the extent to which they actually contribute to the building of a developed civil society in Bulgaria, the extent to which they really stimulate the citizens to be politically active, to defend their positions. How much they are "taught" how to be citizens. Or they do the opposite.

The factors are of different nature - external and internal, supporting the activity and hindering it, personal and social, economic, artistic, ideological, scientific, political, with homogeneous and inhomogeneous influence. In order to explain the political behavior of citizens, it is necessary to consider the unique complex interactions between the various factors. Placed in different situations and configurations, they have different effects.

The main task of the dissertation is to outline the framework in which effective civil activity is possible, as well as the trends in its development.

Chapter One: Nature, Stages and Factors for the Development of Civil Behavior

1. Basic concepts

I use the term "Bulgarians" instead of "Bulgarian" to direct the reader's thought to the presence of many types of Bulgarians with many different types of behavior. And to move away from the claims of ethno-psychology that it reaches unanimous conclusions about the character of the "Bulgarian" in general. The concept distances me from one of the main defects of many ethno-psychological works in which Bulgarians are unified.

The term "struggle" is also a basic term. This term refers to any form of agreement or disagreement with the policy of central and local authorities in order to safeguard

decisions taken, change in decisions already taken or making new management decisions. On the part of people who are outside the bodies and institutions of these authorities, or are a minority in them. On any issues of people's daily lives. The term "protest" is the more painless, less frightening and more modern synonym of the term "struggle", synonymous with some forms of struggle. This analysis is about the civic activity of the citizens, which can also be called political activity. Because we are talking about those actions of citizens who seek to control political decisions at various levels of government. I do not analyze this civic activity, which is related to other activities - hobbies, pleasures, etc. Some authors understand political activity as activity through parties. In fact, protests that are not supported by parties are also political because they are trying to influence some aspect of politics.

Civil society in this work is interpreted as a set of activities of citizens and civil structures that are not parties like other major civil structures. In forms of struggle that may be somewhat organized, led, connected by parties, but it is not a purely party activity.

2. Factors for the development of civic behavior

2.1. Economic factors

Some of the economic factors are disincentives for civil activity. Others stimulate it.

Some of the factors are common to societies during the post-industrial stage of development, of globalizing capitalism.

There are fewer industries. Personal services are developing, more people work from home, the percentage of white-collar workers is higher in small economic entities, the uncontrollability of the private sector, which does not allow the action of trade unions, is growing - this complicates the information activity, the organization and interaction of workers. These and other reasons lead to the degradation of trade unions as the main form of protection of the interests of the non-elite. Due to the degradation of factory workers, as well as the trade unions as their defenders, their protests are often reduced to the most important things - to the payment of wages or the danger of dismissal. Protests against poor working conditions against violations of labor laws are minimized.

There is a boom in the informal economy all over the world - tens of percent of the population are included in it. Especially in combination with a transition period, as in the former "socialist" countries, the importance of this factor is growing. Throughout the

period, both the left and the right stimulated the informal economy, its mafiatization. Both in its most criminal branches and in its more “legitimate” branches. For example, in many professions in which there are no enough conditions and control for reporting income and paying the relevant taxes to the public treasury - dentists, doctors, teachers and other representatives of the service sector. Another typical example is the mass non-insurance or mass insurance of workers on the basis of the minimum wage. This has hindered and continues to hinder active social policy, worsening the social situation not only of those exploited in this informal economy, but also of all other working people. Prostitutes do not strike because they are illegitimate. Illegal immigrants are also not protesting. It is difficult to be a civil activist in this area.

The main trend is the growth of poverty, the marginalization of "redundant people". Redundant people do not have the consciousness of the proletariat. The right explanation for poverty in postmodern societies is dominant and they are its victims. All this hinders their activity in a complex way.

Rising unemployment is characteristic of development during globalizing capitalism. But in combination with a transition period, the trend becomes even more painful. Excessive unemployment, long-term unemployment humiliates, demotivates, the unemployed find it difficult to organize, so some of them go in individual ways to solve their problems or fall into helpless and apathetic states. Unemployment worsens family ties, causes people to break with their union and interest groups, leads to political alienation and introversion ("empty individualism"), increases criminogenicity and reduces civic activity.

Fear of the workplace and unemployment are key factors in refraining from civic action, especially among women and various minority groups. And this fear in Bulgaria has grown over the last 30 years due to the deteriorating economic situation. Women are more likely to suffer dismissal, maternity discrimination, sexual harassment in the workplace, etc. So their fear affects them even more, puts them in an even more disadvantageous position and desolidates them. Unemployed women find it even more difficult to solidarize and organize. Trade unions do not fight hard enough for working women, much less for the unemployed and minorities.

During the whole transitional period there is a situation of mass non-observance of labor rights. Fear of dismissals and sanctions has increased many times over. Employers subject workers to enhanced exploitation and multiple discrimination - using illegal layoffs, false insurance, increased working hours and reduced and non-transparent

payment.

Poverty and the return to the household have become a characteristic of the lives of many women of the Bulgarian ethnic group, and even more of women of other ethnic groups. This distanced them from civil activity and increased the reasons for opposition and division between them. The hostess is less organized and active, has less ambition, skills and interest in civic activity.

Democracy, the ability of people to protest repel foreign investors. This further discourages workers in foreign companies. Moreover, in some of them they receive better wages than the rest of the population and this relative benefit keeps them from protesting, even though they know about their lower wages compared to workers from developed countries

A factor that stimulates the activity to a certain extent is that the production activity itself becomes an arena of workers' participation in the management of production. Through various forms such as bilateral and tripartite cooperation, participation in the planning of production activities, through the advice of workers and shareholders in management increases awareness, confidence and willingness of workers to participate in decision-making not only in economic but also in politics. On the other hand, however, the power of trade unions decreases due to their reduced membership and others.

Deindustrialization has led to an increase in the percentage of small family businesses with endless working hours and developed individualism of its participants. It is difficult for those working in it to show solidarity with others like them.

During the transition, an increase in the transparency of labor relations became an important management mechanism of the elite. Non-transparency regarding the activities of the company, regarding its present and future, regarding the payment of the labor participation of the employees in the company. As far as possible, the aim is for workers not to receive such information. This opacity was introduced into one of the most important moral norms of work ethic. The desire to be informed about the various aspects of the company's activity, especially about some of them, is characterized as immoral, as an expression of unnecessary and ugly curiosity. The non-transparency in the labor relations is the basis of the atomization of the employees in the company. It creates conditions for minimizing their opportunities for resistance against subjectivism and discrimination at work.

These and other economic factors generally discourage civil activity. The presence of serious problems in the economic status, economic uncertainty or degradation of the

economic status of the individual has the greatest stimulating effect. When these problems become serious enough, the influence of deactivating factors decreases and civil activity increases.

2.2. Political factors

It is about the tolerance by the political elite to the civil actions of the population ruled by it - expressed both in the legislation and in political practice. This tolerance in every society and country has its limits and is set within certain limits.

The ruling elites are always divided. On the one hand, they want to use the most of the civil energy of the population in order to achieve the goals they set for themselves. On the other hand, there is always a fear of this activity - whether it will not go beyond what is permissible from the point of view of the elite, whether it will not threaten his power. And this fear predetermines greater or lesser restrictions on this activity both in the regulatory framework and in the political practice.

No national elite wants to give the non-elite an unnecessary opportunity to influence the government. This affects the way in which the political rights and freedoms of citizens are regulated.

The normative regulation of the political rights and freedoms of the citizens in Bulgaria is basically comparable to that in the developed capitalist countries, i.e. generally corresponds to the level reached by humanity in their regulation at this stage. Regulation is basically according to the rules of modern democracy.

The right of association is protected in important international instruments such as the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950). It is also guaranteed in the local legislation of European countries, including Bulgaria. The association is subject to a more democratic registration regime, not a permit regime.

The restrictions are related to the observance of good manners, the non-setting of goals directed against the sovereignty, the territorial integrity of the country and the unity of the nation; with prohibitions on inciting racial, ethnic or religious hatred, for violating the rights and freedoms of citizens; by not allowing organizations that create secret or paramilitary structures to achieve their goals through violence. This is commensurate with the main emphasis in this regard in international normative practice.

The right to an opinion. At first glance, the legislation in Bulgaria is modern and

democratic. Indeed, there is a formal opportunity to express diverse opinions. At second glance, however, many restrictions on the right to opinion can be noticed, in fact, with the usual means for modern states to regulate and direct personal and public opinion. Both the content of the ideas and the conditions for their dissemination are regulated.

Freedom of rallies, demonstrations and meetings of citizens. According to the Constitution, notifying the authorities is not required for holding closed meetings. There is a notification regime for open meetings, rallies and demonstrations. For open meetings and rallies - 48 hours in advance, and for demonstrations - 5 days in advance. These deadlines may be acceptable, given that it takes time to organize some technical conditions for their implementation. The reasons for the legitimate ban on such events are logical from the point of view of interests of the elite and to some extent in terms of the interests of the non-elite. But the same restrictions acceptable for a calmer situation in a situation of more mass and strong intolerance of the elite's policy on the part of the non-elite and readiness for more radical actions would prevent the latter from influencing this policy.

Depending on the strength and power of civil structures or groups, their actions, as well as of the authorities, their relationships are formed - strategies and tactics. When it comes to weak social movements and groups, a persuasion strategy is usually required. When it comes to more developed and strong structures or groups of people, the bargaining strategy or the coercion strategy can be applied. The choice of strategy also depends on the resources of the government, on its readiness and willingness to implement one or another response measure.

The political practice can be characterized by a more favorable attitude towards the protesting citizens, with a small degree of repression of the regime. Or it may be a matter of systemic and strong repression of the regime towards the dissident elements, towards the struggling citizens. Even in more democratic regimes, the authorities may be more tolerant of protests on issues that do not undermine their notions of good governance and are highly repressive in relation to other civil struggles that more directly affect the interests of the government class and its elite.

In some cases, the repression against inconvenient citizens is in such a form that it does not become public or it is difficult to prove that it is repression. Authorities used economic repressions. They are an example of hard-to-prove repressions. For example, initiating finance audits for active citizens or members of their families.

The provision or concealment of important information may also be used. And information is an effective means of quelling or inciting protest sentiment.

The elite controls the behavior of various civil organizations. In some cases, this control aims to prevent civil activity that counteracts genuinely wrong policies and decisions. But in other cases it is a matter of nationally responsible opposition on the part of the authorities to the activities of organizations and groups that have anti-national, comprador intentions and goals, undermine national sovereignty, harm the development of the nation. In other words, by actually obstructing freedom of speech, association, and so on, they contribute to the protection of national sovereignty, to the reduction of the influence of subjects with messages and behaviors harmful to the nation or large masses of people.

Some of the protests are initiated or organized by different parts of the elite. Or the elite infiltrates people and groups to reduce the radicalism of the actual protesters. Often, when it comes to protests to solve regional problems, the dissatisfaction of the population is supported by local authorities - to prevent refugees, to prevent landfills, to prevent the settlement of Gypsies, for bad roads, etc.

The elite organizes or supports protest groups and organizations in order to weaken the protest potential of other groups and organizations. In other cases, parts of the elite are trying to join a protest that has already begun, to use it for their own purposes. When they see that the protest cannot be suppressed, it is better to join it. When the authorities have to show a willingness to communicate with NGOs or representative groups of protesting citizens, they try to divide and oppose them. This is what happened at the spring and summer protests of 2013.

The authorities in any country do not give up their right to listen to what is happening on social networks. With all kinds of tools and institutions, it tries to follow what is happening on the Web, who, why, how, where and when raises or lowers the "temperature" of political life. It also tries to influence public opinion through the opportunities provided by new technologies - trolls, blogs, websites, etc.

2.3. Scientific factors

One of the proofs that the development of the topic of civil, protest behavior is not very desirable, is the fact that there is little research on the topic. There are many scientific papers that comment on political parties, their elites, the policies pursued, but very few analyze the civic behavior of non-elites.

The necessary analysis of the forms of civic behavior, of protest under "socialism" is

not made and is not compared with the current ones. Here and there some things are mentioned, but this is not a special object for research and more negative and unfounded theses are suggested who do not build, but destroy the civic consciousness of the Bulgarian.

Dominating is the interest in authors who accept or further develop the thesis of the destructive nature of the masses, the peoples. And not to those who show respect to them, to their constructive power.

The topic of non-governmental organizations and the non-governmental sector has long been the subject of scientific analysis. In recent years, special books and collections have begun to be published on the topic of civil behavior of Bulgarians outside these organizations. But in general, civil organizations are studied more, civil actions - less. The forms of protest behavior, of street civil struggles have become a more serious object of analysis only in recent years. And the analysis of civil society organizations is such that it can hardly serve as a model of behavior.

It is interesting, for example, why there are whole books dedicated to the citizens' protest in January and February 1997, in an apologetic tone. It is interesting why there are no such books on major long-term and mass strikes /for example the teacher's in 2007/ of certain groups of citizens or for other unpleasant for the elite civic events.

Some journals that are scientific or without claiming to be scientific contain serious, often close to scientific analyzes are examined in more detail. The analysis of the more serious journals is important because the suggestions of the authors in them are an emanation of the dominant suggestions of the time and are a strong influencing factor for the development of the consciousness and civil activity of the Bulgarians. It is interesting to what extent they actually contribute to the development of serious civil behavior in Bulgaria, to what extent with their materials and the theses protected in them they really stimulate the citizens to be politically active, to defend their positions. How much they are "taught" how to be citizens. It is important to analyze their main suggestions, their dominant ideas and in the dissertation this is done.

The analysis of the more left-wing Bulgarian journals is very important, as it is logical to expect greater intellectual support for the development of civil society from such journals. Left-wing magazines and the works of left-wing authors express respect and concern for the masses and their activity, but it is contradictory, inconsistent, and somewhat demagogic.

It turns out that the leftism of these journals is expressed in abstract calls for the development of civil society and in self-regrets that there is no developed civil society in

Bulgaria. This is actually one of the indicators of the degree of their actual leftism.

Problems of representative democracy, of its subjects are mainly analyzed, but insufficiently problems of direct, participatory and other types of democracy. More left-wing parties around the world and in Bulgaria are analyzed, but very little the behavior of civil society organizations, movements and events, especially in Bulgaria.

There is no analysis of legal, normative obstacles to the activity of ordinary people, of political obstacles to it. There is insufficient analysis of the serious economic barriers to civil activity. There is not enough analysis of the role of mass culture as the main atomizer of the citizens in Bulgaria. There is not enough analysis of a number of other factors for civil activity, for the formation of a sense of solidarity, of a desire for collective action in the name of solving more general problems. The influence of the school, the media and other factors does not exist as an object of analysis.

In other words, there is a stimulation of a general positive attitude towards active civic behavior, but the creation of a barrier to information and understanding of such behavior in Bulgaria - in depth and width.

But in both cases there is a phenomenon characteristic of "socialist" times. There is a more real leftist in the analysis of international events and more right-wing thinking in the analysis of domestic events, because the magazines are related to specific power relations and structures.

As far as there is any analysis, it is for protest events and phenomena mostly outside the country. Terrorism and alterglobalism are written about from time to time, but they are quite far from the Bulgarian political reality. „New time“ has more information and analysis of these phenomena than „Monday“. He published more materials about ATTAC, about the World Social Forum, with very specific messages, including ideas on how to work to protect the respective causes.

In both journals there are biographical essays about fighters for rights and freedoms, but they are all from foreign historical traditions or from the more distant Bulgarian past.

There are no analyzes of the specifics of the civic activity of the different social strata, of the women, of the minority groups.

There is almost no concrete, in-depth analysis of the contemporary protest behavior of the Bulgarians. Here and there there is criticism that he is not active enough, but there are not many arguments and evidence for this, "advice" on how to stimulate this activity - there is not much either. There is no serious description of such protests in Bulgaria, of

important events revealing the protest potential of the Bulgarians.

The little information about contemporary Bulgarian protests in the more left-wing Bulgarian magazines ultimately suggests the idea of civil impotence of the Bulgarians, of their passivity and civil weakness.

“Mind” journal, which is associated with right-wing parties and strata, written by frankly right-wing intellectuals, is not particularly interested in such a topic. Even more actively preach positions that actually discourage the political activity of the masses.

In right-wing journals the theses about the need for developed civil consciousness and behavior sound even more demagogic and populist. The theses about the need from elitism, from the dominant role of the competent elite, from the protection of the regime from the incompetence of the masses sound much more sincere and justified. The blame for the peculiarities of the transition is also passed on to the citizens.

2.4. Historical factors

The history of a nation is in itself a factor for the development of its civil activity in the present. The facts from the historical past of the Bulgarian nation, as well as their interpretation, are factors for the development of the civil behavior of the Bulgarians in the present period.

Throughout the transition period, Bulgarian intellectuals, scientists, journalists, who are representatives of the unified Bulgarian elite, actively participated in the formation of thinking and psychology, the self-confidence of modern Bulgarians. A large part of them contributed very actively and effectively to the planting of nihilism, even masochism in their minds. Through manipulative selections of historical facts, through unscientific interpretations of events and personalities, through harmful emotional suggestions.

These intellectuals in every way cultivate disrespect for Bulgarian history, and then accuse the Bulgarian people of not being like the others, of not respecting their history and heroes. Of course, the rest of the Bulgarians bear their own responsibility for succumbing to this manipulation - either they do not criticize it, or they approve of it, or they actively participate in its hellish deeds.

The Bulgarian “experts of the transition”, the comprador-minded intellectuals, are the main creators of the denial of a number of types of struggles of the Bulgarians. They served and serve the interests of foreign subjects, who are largely interested in maintaining low self-esteem in Bulgarians, the self-consciousness of a slave. In order for the new

employers in the face of the Bulgarian newly rich and foreign investors to be undisturbed by unwanted struggles.

New interpretations of history, especially of 'socialism', are largely the work of 'transition experts' from so-called think tanks, intellectuals sponsored by foreign countries and organizations and carrying out certain tasks. They monopolized the themes of the transition and the memory of the "communist" era.

Bulgarian history is probably a history similar to that of most nations. With stages of independent development with more freedom, with stages of slavery and less freedom, with ups and downs. There are probably few nations in the world that have not been enslaved, colonized, ruled by other nations for some period of time. So to comment unilaterally on the role of slavery as a factor in Bulgarian fighting abilities or incompetence is an unscientific approach. Moreover, within this slavery there are enough examples of various forms of struggle against slavery.

In the history of Bulgaria there have been all kinds of forms of struggle. The struggles did not stop either during slavery or in the free periods of its development. The forms, intensity and goals have been changed.

Bulgarians have heroes, as well as our traitors and adapters.

The ideologized changes in the historical knowledge and science, the ideologized teaching of history in the educational establishments hinder the continuity in the historical development of the Bulgarian nation. She is deprived of the opportunity to gain experience from her past. It facilitates the copying of foreign models of social life, inadequate to the history and social reality in Bulgaria. Time, effort, opportunities for social prosperity in accordance with the specific conditions are lost.

The unscientific and ideological assessment also leads to difficulties in relations both between the peoples of the former "socialist" countries and between them and the other peoples of Europe. Harmful economic, social and cultural practices between them are facilitated. The subordinate position of some at the expense of others is stimulated. The militancy of other nations is exaggerated in order to underestimate that of the Bulgarian people.

The de-heroization of Bulgarian history has an extremely negative effect on the self-confidence of Bulgarians, and hence on their civil activity. And Bulgarian history is rich enough with facts to give them the necessary self-confidence, as long as their interpretation is not ideological, but scientific.

2.5. Ideological factors

During the transition period, there were a number of directions of ideological transformation.

The first direction is related to the categorical denial of the communist ideology as harmful, inhumane leading to the imposition of totalitarian regimes, to the restriction of freedom. Conflicts between Marxists and anti-Marxists, between communists and anti-communists, flared up.

Anti-communism has been developed as the main ideology of the transition. His main goal was to condemn communist ideology. Without banning the communist parties and their ideology, young people were instinctively taught to hate them without knowing their nature and messages; to the extent that candidates for doctoral students in political science do not know its essence, but are very convinced of its harmfulness and incorrectness.

One of the directions of ideological transformation was along the lines of the ideological interpretation of the previous period as "socialism-communism". Its interpretation as state capitalism is not allowed. Anti-communism claims that that society was communist, repressive, undemocratic, a logical consequence of the perception of Marxism and communist ideology. It is related to the thesis of the only meaningfulness of traditional liberal capitalism.

The main task of the ideological treatment was to draw attention to the lack of political rights during the "socialism", to divert attention from the existence of the right to work and other basic human rights. One of the main myths on which anti-communist ideology was built during the transition was the myth of the revolutionary role of dissidents, the thesis that the dissidents led to the fall of the Zhivkov regime and its continuation during the transition period, that the "street" is the leading subject in political life.

The second direction was related to the imposition in the place of the communist ideology of the neoliberal ideology, of the ideology of The new world order, i.e. the ideology of the domination of the Western world and its civilizational values.

Globalization had to be legitimized as a positive process for all countries and peoples.

The tendency to increase social stratification had to be legitimized.

The decline of the nation-state had to be justified, cosmopolitanism had to be

stimulated in place of patriotism.

Due to the regularities in the development of capitalist society, due to the interests of the capitalist class and its elite, the state has freed itself from a number of its commitments related to solving the social problems of the citizens. Therefore, it became increasingly necessary for citizens to take care of their own solution. That is why the elite to some extent stimulated the development of civil society. From there came incentives for the praise of civil society, for the need for its development. In the hope that citizens will solve some problems on their own. The praise of civic activity is a means of shifting some of the blame for people's problems during the transition to their inactivity.

Premature and excessive education of cosmopolitan feelings, especially among the young, leads to their additional attraction abroad. This is connected with the flourishing of all kinds of ethno-psychological analyzes and conclusions, in which the Bulgarian is stigmatized as an envious, slanderer, simpleton and cunning. And, of course, the disgust with the Bulgarian leads to additional sympathy for other countries and peoples with their "wonderful" ethno-psychological characteristics.

Throughout the transition period, the development of religious ideologies was stimulated as a successful way to desolidarize the population and inflame conflicts between members of different religions.

The fourth direction of ideological transformation was the gradual tolerance and development of xenophobic, neo-fascist, racist and sexist ideologies. The contradictions between the different ethnic groups, between Bulgarians and emigrants, flared up. And the development and spread of racist, xenophobic, ethno-phobic ideologies is a factor in the formation of passivity in the representatives of different ethnic and minority groups.

2.6. Educational factors

Through the sphere of education, the elite imposed ideologies that were useful for their legitimation and prosperity throughout the transition period. Certain ideologies were neglected very successfully and dominant ones were made.

The sphere of education ensured the necessary degree of social and political integration of the population for the elite. By imposing the values of the dominant class and its elite and making them as common as possible. By imposing specific images on different ethnic groups. By stimulating or discouraging various types of hatred, contradictions, etc.

The other important task of the educational system was to form useful personnel for

the ruling class and its elite for the educational system. With appropriate thinking and behavior. With a readiness to transform their thinking in order to serve their new masters more successfully. This has been achieved through various mechanisms. Such as the Panev Act, appropriate changes in the system for the development of the academic staff of schools and universities, which ensured the growth of many incompetent but sufficiently obedient staff.

The Bulgarian economic system was reduced to a raw material and tourist appendage of the Western economic systems. Therefore, the educational and scientific systems were focused more on the production of personnel for the western developed countries than on the development of a serious Bulgarian economy. Draining educated young people and scientists to Western economies was encouraged.

The main trend in Bulgarian education during the transition is the increase of illiteracy, the decrease of the educational level /especially of some ethnic groups/, the decrease of the quality of the educational process and results.

Declining education leads to fewer opportunities to use new technologies to protest, to increases of the role of religion.

Material interest is exalted as a motive for action, thus further stimulating the already enviable human egoism. This pure material interest is in serious contradiction with the requirements of the global environment, it is a major obstacle to solving the global problems that await humanity. It contributes to the plundering and destruction of nature by the Golden Billion, and further aggravates the situation of the Hungry Billions. It is no coincidence that these suggestions are characteristic of postmodern ideology and the education system.

In the social system, including the educational one, even today there is actually a combination of moral and material motives. But one of its shortcomings is that moral sanctions and rewards are few. Moral motives are underestimated. And for civic activity, and with more general goals, it is necessary to emphasize moral motives.

A number of problems also arise in connection with the research and teaching of the different types of political regimes, the political rights and the opportunities for civic activity in them in connection with the dominant theses and concepts, their heuristics or ideologization and presenting them to students in the learning process. Students do not receive adequate knowledge about political regimes and their social significance.

In the Bulgarian school, civic education leads to the idealization of democracy, students are offered elements of the model, but not of reality.

On the one hand, in today's Bulgarian school subjects are studied that give students an idea of the social and state structure. This creates a systematic idea of adolescents about the characteristics of the social and political system of society. It makes them more competent in their civic knowledge.

On the other hand, this training suffers from a number of shortcomings. Probably the main defect of education in this respect is the idealization of the system, including representative democracy. This is a natural result of the aspiration of the ruling class and its elite to educate young people in respect for the existing social system and political regime. With the emphasis on representative democracy, not enough knowledge is given about all the possibilities of citizens to influence social development, for example through the means of direct, participatory democracy.

2.7. Artistic factors

Throughout the transition period, most of the Bulgarian artists, directors, singers, artists, musicians actively participated in the formation of the thinking, psychology and self-confidence of contemporary Bulgarians. A large part of them contributed very actively and fully to the planting of nihilism, even masochism in their minds.

It began with a tumultuous idealization of Western reality - black and white thinking, mass culture was required. They are white - we are black. They are citizens - we are not. Their politicians are resigning - ours are not. Their ever uncorrupted - our ever corrupted.

The idealization of the Western reality goes hand in hand with the excessive criticism of the Bulgarian reality. In fact, the excessive criticism is directed either against the political possibilities of the elite, or against the political possibilities of the non-elite, or against those of both social strata. When constructive, serious, reasoned criticism gives way to excessive and misdirected criticism, then it becomes a factor for artificially understatement precisely these possibilities.

There is absolute domination throughout the period of disrespect for the "socialist" past through the means of art - films, books, speeches by cultural figures, etc. With this, they formed a lack of self-esteem and self-sacrifice, which are a direct path to civil passivity.

Our current filmmakers, especially the younger ones, have fully accepted the model of development of American cinema - we still lacked more action, fantasy, horror, we had

to catch up in this direction, which is not a typical European model of cinematography and also has disastrous consequences for the education of the masses.

There are no films, books and other works of art in which there are social protests, struggles for some causes. There are no historical films that raise the self-confidence of the Bulgarian. Or teach him solidarity and struggle. "Socialist" films about guerrillas, about other forms of struggle related to the labor movement, were pushed into the farthest corners of the film archives, accused of all sins. There are no images of fighters in film art. On the contrary, even representatives of the most exploited strata, in which all legislation and universal moral norms are obviously violated, are presented from their personal and intimate issues, not from their civil thinking and behavior. The emphasis is on sexual issues and interpersonal intimate relationships. An example of such an artistic analysis is the film "Tailors".

The image of the hero is gone, because it is time to demolish, not to build.

Mass culture alienates people by making them forget the importance of the right to organize, teaches them not to use it as their main power resource to defend and impose their positions. He praised other forms of struggle (such as prosecution and corruption), which are actually much less effective.

The series stimulates the "culture of misunderstanding", which is the basis for desolidarity. In general, the artistic elite does not contribute to the improvement of civil consciousness and behavior, to the development of the fighting abilities of the Bulgarians. At the same time, many representatives of this elite with great self-confidence accuse the ordinary Bulgarian of lack of civil valor and honor. And they themselves give him their negative personal example in this regard. They set an example of people bowing their heads to the powerful of the day, fighting for small sums of art, regardless of the price.

In terms of art, it seems that the lack of citizenship, the lack of patriotism, the interest in the civil behavior of Bulgarians is felt to the greatest extent. And this is no accident. The manipulation of the public consciousness is easiest through works of art, especially those that are widely and daily consumed through television and radio as the most used means of information, recreation and entertainment. That is why the cultural figures are harnessed in the iron vise of the new ideologies. If they want to produce a cultural product, especially in the expensive arts, they must closely comply with the requirements of the elite.

2.8. The media

The media is an important factor that shapes values, including collectivism or individualism, selfishness or the pursuit of solidarity. In fact, the media are one of the important factors that stimulate the individual solution of problems by the Bulgarian citizen, and not the collective one.

They needed the educated individualism to separate the masses, so that they could not resist the illegitimate redistribution of property, against placing large parts of them in economic and hence social impasse. This had to go unnoticed, with hidden goals and mechanisms, within the formal framework of democracy.

Modern Bulgarian media are a major factor in the atomization of the Bulgarian population. They do not consider it necessary to build solidarity between people, to spread useful organizational experience among them. And their calls for the need to form an active civil position are more like demagogic election slogans than a goal they actually pursue in their policies.

Throughout the transition period, the mass media helpfully work in a direction convenient for the new government. They very systematically and consistently individualize, desolidarize the population by offering and imposing certain ideas about the life and roles of people and institutions in society. The media is included as a major factor in the dissemination of mass culture with its values and suggestions.

The main factor for de-solidarization was the concentration of attention on violence in society, but on individual violence, not collective, on criminal, not on socio-political violence. The media do everything possible to convey the experience of individual criminals to young people - through a detailed and daily description of criminal acts in newspapers and magazines, through relevant films and programs. But they stubbornly save them detailed information about collective manifestations of protesting social strata, i.e. about forms of violence by the masses against the rulers, for example, for civil disobedience, strikes or the anti-globalization movement. And when they give some information, it is economical, sometimes misleading manipulatively critical.

The media do not closely monitor or disseminate the "leading" and dangerous to the elite civil experience. Information about protests is insufficient, sometimes highly distorted or with an unrepresentative selection of facts. They prefer to inform about more painless protests for the elite - about specific cases, about more solvable cases, those that do not threaten the power of the elite as a whole. The more the struggle concerns the basic foundations of this power, the more critical and nonobjectively the influential media are -

either they do not inform, or they inform when it is no longer possible not to give information, but the information is distorting, underestimating or condemning the protest.

There is very little information in the media about the activities of trade unions. Their activity is concealed, belittled, not stimulated, is not problematized. In this way, the media support the degradation of trade unions, the non-participation of people in such organizations. In this way, the media discourage solidarity, collective problem solving, collective struggles.

They are mentioned from time to time as organizers of some workers' protests, but nothing more. Extensive information is not provided about the legal framework, their relationships with employers, employees, their successes and failures. There is no concern that the rights of trade unions are being curtailed, that their membership is being reduced. No richer and more accurate information is given about foreign trade union struggles.

There is very little information about truly voluntary organizations, about non-governmental organizations - their activities, structure, functions, problems, relations with the authorities, to be used as experience by other organizations.

2.9. Technological factors

It is about the influence of new technologies and their application in civil struggles.

The use of digital technologies in the organization of civic protest has its advantages and disadvantages. They make a number of changes in the process of informing the participants and organizing the civic activity.

There are more sources of information, not only from the authorities to the masses, but also from centers among the masses. Information is detected from different places, the information is exchanged on the principle - "from many to many", "from everyone to everyone", "one to many", "many to one". The necessary information can be obtained faster.

There is a great opportunity to understand the audience what they think about an issue, to know what attention and interest you can count on.

There is a "domestication" of the consumption of information - creation and consumption are increasingly concentrated at home.

The functions and role of the journalist are changing, there is an rise of the so-called "civic journalism".

The protesters' relations with the traditional media are changing. Electronic

technologies stimulate the direct communication of the citizens without the mediation of the traditional media.

Facilitating the connection between potential protesters through new technologies, through social networks can only partially compensate the harmful influence of all other factors that demotivate them to protest, that prevent them from properly considering their goals and choosing the right tools, to unite. They cause many changes in the nature of leadership, organization and management of civic organizations and civil activities.

2.10. Personal factors

Factors stimulating or hindering civic activity can be found in various personal characteristics - family relationships, gender, place of residence, profession, religion, ethnic characteristics, psychological characteristics. The analysis process takes into account their impact on the direction and intensity of civil activity.

Dynamically changing family relationships and statuses have an impact. The number of single people is increasing. Most of them, even if they have more time, usually have fewer motives for civil activism. Especially considering that some of them are single because they do not want to be involved in caring for other people, such as a family partner and children. I.e. they are initially oriented towards less solidarity with other people.

The number of people living without marriage has also increased. Their marital status is also not the best basis for political activity. Homosexual cohabitation is also a specific factor for civil passivity.

Organizational commitment is an important factor for civil activism. Organized citizens are more collectivist, more sociable, more inclined to align their interests and values with those of others. The disorganized person who is not willing to give time, money, effort, etc. for organizational activity, is a greater individualist, less prone to civic activity. The civic subjects themselves influence the behavior of the citizens - through their functions, essence, causes, principles of organization, financing and real activity. The organization creates skills, knowledge and interest. Organized people prefer to be active in both more institutionalized activities and protests, they are less prone to inaction and apathy.

Residence is also a very important factor for civic activity. The size and other characteristics of the settlement predetermine in many directions the peculiarities of the civil activity of the population in them.

In the process of analysis the influence of the profession, religion, ethnic characteristics, etc. is taken into account.

The main factor is the psychological characteristics of the personality. For example, people's self-esteem, their sense of effectiveness and, in particular, their political effectiveness, affect their ability and willingness to fight. To be an active citizen requires at least a minimum dose of self-confidence, respect for yourself, awareness that you deserve and can do more. Without a sense of efficiency, the degree of irrationality of participating in protests increases. The children of the more prosperous social strata are brought up to be self-confident, with a sense of efficiency, of autonomy. And the children of the lower strata have less self-confidence and greater tendency to be conformist, obedient. This also affects their civil activity.

Chapter Two: Civil Behavior of Bulgarians after 1989

1. Subjects and goals of civil behavior

From the point of view of the subjects who initiate and organize the struggles, they can be classified in different ways:

- Individual,
- Group - the group is clearly identified by one or more characteristics,
- Mass protests - representatives of different strata of people.

There were numerous examples of all three species during the transition.

Representatives of various social strata took part in various forms of social struggle during the transition period. From people of hard physical labor, through representatives of white collars, to people in the field of education and science, representatives of the capitalist class, but mostly representatives of working class.

The struggles of the Bulgarians during the transition were different in terms of their goals and their addressee, the institutions and subjects to which the messages of the protesters were directed.

There were protests against MPs and against acts of parliament - to change old or pass new laws.

There were protests against decisions and policies of governments, against members of different governments, against entire governments.

There were protests against the work of the judiciary - against the sluggishness of

the judiciary, against specific sentences, against the behavior of specific members of the judiciary.

There were protests against presidents or their actions. The counter-protesters in the summer of 2013 demanded the resignation of President Plevneliev. In 1990, the resignation of Petar Mladenov /the story with the tape and the tanks/ was demanded.

There were protests against decisions of municipal councils, for the resignation of entire municipal councils, of employees of important positions in the municipalities.

There were protests against mayors' decisions as well as mayors' resignations.

There were protests against the personalities and decisions of district governors.

There were protests against the results of elections.

There were protests against specific economic entities - against the state as an employer and against private employers. Strikes were a major mechanism for expressing dissatisfaction with specific employers. Apart from strikes, there were other protests against economic entities. The most common reason for such protests is the late payment of wages and poor working conditions.

The protests were directed not only against Bulgarian, but also against foreign entities. Anti-American, anti-European and pro-Russian sentiments are being expressed more and more openly.

Another line of intensifying protests is related to nationalist sentiments and groups.

As with all "normal" peoples, most Bulgarians protest when their personal rights and interests are directly affected.

Some of the protesters expect not to solve specific social problems through their participation in civil struggles, but to secure some desired political or professional positions.

As everywhere in the world, so in Bulgaria, the citizens who are ready to engage in more common causes are a small part /in September 2014 in Bulgaria even they did not rise to protest in defense of the environment in parallel with people from some other countries/. These are citizens who are more ideologically motivated than less personally motivated for such a struggle. They are fighting to solve the problem as a whole.

There is a tendency for more and more Bulgarians to participate often in civil events and more and more often to show solidarity with other Bulgarians.

The facts speak for themselves - too many problems of modern societies go unnoticed by citizens. On the contrary, under the influence of their own interests, of misunderstanding the causes of these problems, of not realizing them as problems, most

citizens do not get involved in struggles to eliminate them. Or instead of fighting to eliminate them, they take advantage of their presence.

2. Social significance, usefulness and effectiveness of civic behavior

The protests of the Bulgarians have different degrees of public utility and efficiency, which can be sought in many ways:

- the authorities are informed about the most intolerant problems;
- political entities update their management programs;
- making of different types of decisions is regulated;
- information, experience and solidarity on the part of the citizens are accumulated;
- active citizens serve as a personnel reserve of the political elite.

We can talk about different types of effectiveness of the social struggles of the Bulgarians. Some of them fully meet the demands of the participants in them, others - partially. Some of the struggles have a lasting effect, while others have only a temporary effect.

There are also completely unsuccessful protests. One of the great effects of the different types of struggles /even in the unsuccessful protests/ of the Bulgarians, especially the more successful ones, is the creation of people with experience, of leaders who are ready to participate in different types of civic events, people with a developed civil sense, with organizational skills and experience.

Another success, even from unsuccessful protests in general, is the accustoming of people to accept such protests as normal everyday life, to increase their tolerance for them, their readiness to be active to solve the problems with their participation.

However, it is hardly reasonable to exaggerate the usefulness and role of the struggles of ordinary citizens in social life, their effectiveness. The functioning of civil society is within the framework set by the capitalist state, it is subject to the laws of capitalist society.

Citizens cannot overcome the basic social-class division in society, the basic distribution of power resources between the rulers and the ruled. It is no coincidence that in the age of globalization, despite the rise of civil activity, there is a strong tendency to increase social inequality on all fronts and in all regions, even in the most developed and democratic countries. The voice of the citizens is being heard more and more, but it turns out that this is not a particular obstacle to this trend. And during the Welfare State with

fewer civil struggles, more of the population feels better.

The more the protests are directed at more general principles or phenomena more directly related to the characteristics of the social system as a whole, the more they affect the principled distribution of power resources in society among the main strata, the more they try to destroy the foundations of the bourgeoisie. country, the more they reduce their chances of success.

In general, protests against important economic entities, against large foreign investors, which are the basis of the functioning of the modern world economic system and impose the principles of development of this system, are doomed to failure.

All protests that touched on the problems of the electoral system in the name of a fundamentally different distribution of resources between the elite and the non-elite were unsuccessful. The demands of the spring and summer protests of 2013 in this regard did not achieve anything significant. The changes in the Electoral Code proposed by the authorities are insignificant and will not facilitate the participation of the non-elite in the electoral bodies (I do not comment at all on how much this would be better for the development of the whole). The elite have fun throwing topics into the mouths of the masses without any particular importance for the distribution of power resources during elections - such as that of compulsory voting, or preferential voting, or electronic voting, and so on insignificant elements of the election process.

So far, protests with other demands for important changes in the functioning of the parliamentary and executive branches have also been unsuccessful. Requests to lift the immunity of MPs, for example, are such an example. The ruling class wants to be independent of the popular voice, and immunity is an important mechanism for that. But protests against the appointment of specific figures in these authorities have been somewhat successful.

It is also difficult to overthrow entire governments. This only happens if large and important sections of the elite want it. Otherwise, the elite mobilizes its repressive and manipulative organs and suppresses protests with more or less blood.

3. Organization and forms of civic behavior

The most active part of the population, among them former dissidents, from the first days of the transition began to use new forms of civil behavior - strikes, rallies, demonstrations. But most of the Bulgarians needed time to join them. The classical means

of economic and political struggle characteristic of a democratic political regime have, over time, become more and more generally accepted and used by more and more sections of the people and by an increasing number of people.

Modern means of combating, connected with digital technologies, have started to be used more and more often. Increasingly, digital has begun to be combined with classic forms of protest.

Some of the problems of the Bulgarian struggles must be sought in the culture of their organization, in their leadership. Most of the problems in this regard are identical to the problems of the struggling people in more developed countries.

The organizational skills of the protesters, including their leaders, are developing intensively. The protesting citizens improve in all elements of the organization - the protest as a whole and its individual forms, the balance between content and form. The ability of the protesters to choose a suitable moment for their struggles is growing.

The duration of the struggles is also important. Depending on the cause, the difficulty of the problem, its significance, the propensity of the relevant authorities to listen to the demands of the protesters, etc. factors, it is different. The protest can be hours, one day or for many days, months, years. It may be periodic or held on the day of a meeting of the body on which the decision depends. It is also necessary to determine according to the day, the season, the working hours of the body against which it is directed. During the transition, we had examples of all kinds of struggles from this point of view - both short-term and long-term.

The culture of protest also refers to the gradation in the pressure, to the logical sequence of the different types of actions, to the upgrading and the coherence. We have single and repeated protests.

The degree of violence, especially physical, is a characteristic of any struggle. There were peaceful and non-peaceful forms of civil activity. It seems to me that a common and obvious feature of the Bulgarian protests is the low level of violence used - both by the protesters and by the authorities. Even when protests are not allowed, and this is all too common during this period.

More and more active Bulgarian citizens are emphasizing the knowledge and use of the legal framework in the most correct way. Experts are used - paid, unpaid. With their help, correspondence is kept with Bulgarian and European institutions. Lawsuits are being filed. The normative, expert training of the protesters themselves is growing. Some of the protests involved very prepared people. Another part of the protesters are becoming more

literate and self-educated on more and more topics, for regulations and practices. Environmentalists have a lot of experts and training, other categories of protesters - too. Some groups of protesters have already formed around them sympathetic experts, use them to varying degrees and forms at different stages of their protests and in different types of struggles.

A tendency in the development of the Bulgarian struggles is that it communicates more and more masterfully with the media, they are used to attract the attention of the public and the authorities.

The accumulated combat experience helps the organizers of different types of wrestling to better cope with the psychological characteristics of the protesters, to manipulate and control them, to direct their thoughts and actions in the desired direction. We are talking about both public organizers and behind the scenes. When protesters, especially their organizers, do not take into account the phenomenon of "paid protesters", they are held hostage by behind-the-scenes actors directing their various struggles.

Another serious problem with protests is that they do not always focus on small enough and realistic enough demands. Protesters often allow themselves to be tempted to scatter in many directions and demands and ultimately achieve nothing or too little. At the same time, however, there is growing number of cases where protesters focus on specific causes and do not allow their demands to be diluted and diverted in the wrong direction.

A large part of the Bulgarians doesn't know enough about their real possibilities, the limits for the effectiveness of their civil struggles in the concrete social reality. They do not have enough political literacy to distinguish well between political mechanisms and institutions, their rights and responsibilities, in order to be able to address their messages to them more adequately.

In some of their struggles, the Bulgarians use an appropriate set of tools - classic and digital. In other cases, some or other of the possible and necessary means are neglected.

During the transition, Bulgarians participated in various forms of social struggle. From the very beginning of the transition, they included in their arsenal all forms of struggle. This is another proof that the years of slavery are not predetermining for their current civic behavior. Proof is that the lack of opportunity for many types of protests during the "socialism" did not erase from the national memory the feat of the fighters at different stages of Bulgarian development. That they can take out of the chest the accumulated combat experience and use it more and more fully in the years of transition.

Proof is that they can learn quickly.

Chapter Three: Trends in the Development of Civil Behavior

In the process of globalization, social inequality, poverty and unemployment are increasing. The lack of balance in the rights of participants in the process of globalization leads to major challenges. The degradation of the welfare state is leading to the evaporation of the feeling of success in more and more people. This is evidenced by statistics, sociological research, and everyday human experience.

The competence and ability of the state to assess or solve problems is undermined due to the changes in the degree of its autonomy, form, legitimacy, especially with regard to the environment, human rights, cooperation.

The tension and insecurity in the lives of large masses of people is increasing. Despite the management mechanisms used to reduce their dissatisfaction, more and more people have a pessimistic mindset and new directions of their behavior. It is important to clarify the directions and forms of expression of dissatisfaction, as well as to what extent they help dissatisfied people to solve their problems.

More and more sections of the population are being forced to express their dissatisfaction. And the increase in the activity of the dissatisfied forces the satisfied also to activate their civil position. A typical example in this regard was the protest against the government of Plamen Oresharski in 2013-2014. Then two types of civic behavior stood out very clearly - protest and supportive behavior, i.e. the behavior of the dissatisfied and those satisfied with power and their social status.

There are several main directions for expressing dissatisfaction on the part of the modern citizen. Some of these reactions in combination with other circumstances have a more serious potential to help solve his problems, while others have a huge potential to deepen them.

1. Some people with low or degrading status become criminals.

Along with the development of globalization around the world and in connection with the transition period in the former "socialist" countries, crime is growing explosively in all its forms - both in the former "socialist" countries and in the developed capitalist countries.

Participation in criminal activities is a special type of civic activity, it is an attempt to solve people's problems not through actions to change the legal framework, political and economic practice and possibly solve the problems of other people. This is an activity that

leads to the loss of other people and all too often does not solve the problems of the criminals themselves.

It must be acknowledged, however, that criminals are brave people. Breaking public rules usually requires a special kind of courage. Unfortunately, they do not use this courage in other more socially useful forms of activity.

2. Weaker people, with a less developed instinct for self-preservation, with a less developed sense of social and personal responsibility in problematic situations focus on the use of drugs and alcohol to reduce feelings of discomfort, unhappiness and loneliness.

And these activities are a condition for increasing the crimes mentioned above, as well as for self-destruction of the individual.

Both forms of civil behavior in relation to deteriorating social conditions are variants of deviant civil behavior. They are more typical of people who do not have enough strength and skills to deal with social challenges and seek solutions to their problems either by trying to escape from them or by taking revenge on different people through criminal activities.

3. Another part of the dissatisfied people becomes more religious. Seeing no protection from the state, employers or other entities, they turn to God for help. The facts speak of an increase in the degree of religiosity in the former "socialist" countries, as well as in other developed countries.

The direction towards de-secularization of public relations, towards the development of Christian fundamentalism, as an alternative to the Islamic one, is also not the most rational and effective strategy for dealing with the challenges of life.

In any case, growing religious sentiments are an obstacle to active citizenship in the form of civic activities such as protests, participation in civic organizations and movements. The most religious people, if they have problems, prefer to go to church to pray and expect help from their god, instead of addressing their pleas and grievances to the secular authorities. In Bulgaria, for example, there is a "fight" against road accidents in the form of religious rituals. The other course of action is to engage in fundamentalist or religiously colored terrorist activities.

4. Insufficiently effective, inconsistent with the so-called "democratic values" direction of civil activity is the dissatisfaction to focus on neo-Nazi, racist, xenophobic sentiments, organizations and practices. Strategically, they prevent the less privileged from solving their problems. They direct their energy to protest in a hopeless direction. They divide them and oppose them. Assist those who increase pressure on migrants, minorities and other - generally vulnerable groups - in the name of their own prosperity. And in the end,

they harm their own prosperity, because the increased exploitation of the minority strata by people usually contributes to the strengthening of their exploitation as well.

5. The attachment of the masses to left-wing ideologies and parties is a natural consequence of the deterioration of their social situation in certain periods. Their desire to fight, to express dissatisfaction in the streets through civil protests, their desire for self-organization in the form of trade unions, non-governmental organizations or left-wing political organizations in such periods is naturally growing.

During the transition, there are many factors that determine the increase in the attachment of the masses to left-wing ideologies and parties. At the same time, however, there is a very conscious policy of the ruling elite to curb these sentiments and practices. But despite them, there are a number of signs of attachment to left-wing ideologies and parties larger masses of the Bulgarian population. Such can be sought in the growth of protest activity, in the growth of the number of civil society organizations and their activity and other signs. Civil society in Bulgaria has entered its third stage of development. After the stage of euphoria, the stage of disappointment and disunity, it entered the stage of intensification of the struggles.

In general, all these directions for the reaction of the masses to social tendencies are met differently by the elites. The attitude to the development of religiosity is the most open and supportive. It is quite consciously and consistently stimulated. Neo-fascism, xenophobia, racism are indirectly and not openly stimulated. There is a consistent, diverse and massive struggle against the strengthening of the left orientation of the masses. There is no effective fight against crime, alcoholism and drug abuse. Rather, they are stimulated by the economic interests of large sections of the ruling elites.

III. Contributions to the dissertation

1. In the dissertation a distinction is made with a large amount of empirical facts to distinguish the main **stages** in the development of Bulgarian civil society. The emphasis is on the protest activity of the Bulgarians - with or without the help of civil society organizations. There are authors in Bulgarian literature who quite reasonably distinguish the stages of development of the civil society organizations themselves. Therefore, the focus of the dissertation is not on this. In this dissertation, however, the analysis of the stages of development of the civil behavior of the Bulgarians is much more complete, much more lined with empirical material.

2. The dissertation makes a very in-depth analysis of the **factors** that determine the quality and quantity of civil appearances of Bulgarians during the transition. A very clear distinction is made between more global factors; the factors that result from the transition from one political regime to another; as well as the factors that arise from the history and peculiarities of Bulgarian society.

3. A serious contribution of the dissertation can be sought in the clarification of the **framework of the effectiveness of the civil activity** of the masses in general within the modern society, including the Bulgarian one. This analysis supports the development of a more realistic attitude to democracy as a political regime, to the opportunities of the masses to influence social development, to the decision-making for this development. The analysis helps to overcome the illusions in this regard, which are massively and consistently imposed in the public consciousness. And this overcoming is one of the conditions for more effective civic activity, in accordance with the social conditions. The main thesis is that the representatives of the non-elite do not have the opportunity to predetermine the main directions of development. It is a power resource and a function of the ruling elites.

4. The contribution of the dissertation is the outline of the main tendencies in the development of the civil activity of the Bulgarians. So far, some problems related to these tendencies have been developed in Bulgarian literature, but there is no comprehensive analysis of the directions of development of civic activity, the significance and usefulness of these directions, as well as the attitude of the elite towards them in the literature.

IV. Scientific publications on the topic of the dissertation

Monographs

3. Пачкова, П., Асен Балабанов (2018), Календар на българските протести, Изд. на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

2. Пачкова, П. (2015). Борбите на българите по време на прехода, Изд. на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

1. Пачкова, П. (2015). Втора вълна на протестите, М-8-М, С.

Articles and scientific studies

39. Пачкова, П. (2019). Втората световна война, филмите и преходът.- в: сп. «Политически изследвания», Година IV, брой № 1, февруари, 2020 г., ISSN: 2534–966X, <https://polhorizons.wordpress.com/>

38. Pachkova, P. (2019). Civil Society in Bulgaria – Stages, Opportunities and Limitations, - in: Studies in Humanities and Social Sciences, Center for Open Access in Science, Belgrade, Serbia, p. 347-356, ISBN (Online) 978-86-81294-02-4 ▪ 2019: 347-356
37. Пачкова, П. (2019). Предизвикателства пред религиозния мениджмънт в съвременния свят, В: XVII Международна научна конференция "Е-управление", Изд. на ТУ – София, София, стр. 809-815, ISSN 1314-6327
36. Pachkova, P, (2019). Economic welfare and civic activity, Revista Inclusiones, ISSN 0719-4706, Volumen 6 – Número especial – Julio/Septiembre, pp. 186-195 <http://www.revistainclusiones.com/gallery/11%20vol%206%20num%203%20especialdos2019julsep19incl.pdf>
35. Пачкова, П. (2017). Голямото преселение и борбата между Великите сили. – сб. «Миграционните вълни – минало, настояще и бъдеще, УИ «Н. Рилски», Благоевград, стр. 5-14
34. Пачкова, П. (2019). Функции на русофобията. – в: Русофобството – причини, етапи, форми, институции, София, стр. 297-320
33. Pachkova, P, (2019). Five directions. Revista 100-Cs, Vol: 5 num: 1: 72-83, <http://100cs.cl/gallery/6%20v%205%20n%201%202019%20100cs.pdf>
32. Pachkova, P. (2018). Religion and Universal Values, - in: Studies in Humanities and Social Sciences, Center for Open Access in Science, Belgrade, Serbia, p. 133-141 <file:///D:/petia/knigi%20i%20statii%20na%20drugi/S%20moi%20tzitati%20i%20publ/E-conference-Belgrad.pdf>
31. Пачкова, П. (2018). Марксизмът като наука и комунистическата идеология. – В: Карл Маркс в отминалата, настоящата и бъдещата история, София, ISBN 978-954-2982-17-3, 210-234
30. Пачкова, П. (2017). Демокрация и гражданско образование. - Годишник на Катедра „Философски и политически науки”, Т. VII, УИ „Н. Рилски“, 57-71
29. Pachkova, P. (2017). Religion and politics in the modern world - main trends. – In: Runway world, liquid modernity and reshaping of cultural identities, heritage, economy, tourism and media, Ohrid, стр. 19-27
28. Пачкова, П. (2017). Отношението към Октомврийската революция като елемент на антикомунистическата идеология. – в: Октомврийската революция – преди 100 години, днес и утре;
27. Пачкова, П. (2017). Бъдещето на Западната цивилизация. – сп. Проблеми на постмодерността, Т. 7, бр. 2;

26. Пачкова, П. (2017). Олевяването – един от начините за реакция. – Заплахите пред демокрацията и Левицата, НПИ „Димитър Благоев“;
25. Pachkova, P. (2016). The Migration Waves and the Public Opinion in Bulgaria, ANNALES, vol. 23, № 1, p. 121-131;
24. Pachkova, P. (2016). Psychological Aspects of Civic Protests in Bulgaria, - Psychological Thought, Vol. 9 (2);
23. Пачкова, П. (2016). Демокрация и солидарност. – в: Морал и етика на солидарността в съвременното общество, С., стр. 89-102;
22. Пачкова, П. (2016). Грешната посока. – Неофашизмът, С., Земя, стр. 143-155;
21. Pachkova, P. (2015). The struggles of Bulgarian women during the transition period. – in: Feminizm, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, Lublin, 2015, p. 133-145;
20. Пачкова, П. (2014). Дигиталните технологии – начини на употреба от политическия елит /стр. 93-110/, Новите технологии – между оптимизма и песимизма /стр. 110-126/. – в: Виртуално и въображаемо, Фабер;
19. Пачкова, П. (2014). Българите не са робини, – в: Гражданско общество и граждански протести, Фондация „Човештина”, С., стр. 214-222;
18. Пачкова, П. (2013). Летни протести – 2013. Бунт на непредставените, – в: Годишник на Катедра „Философски и политически науки“, Година III, (1), УИ на ЮЗУ „Н. Рилски”, стр. 199-280;
17. Pachkova, P. (2013). Political activity of Bulgarian women. – в: Век науки и образования, № 10-12 (54-56), Казахстан, Астана, 7-14;
16. Пачкова, П. (2013). Безсилието на съвременния човек. – в: Екология и хуманизъм. Хуманитарни измерения и аспекти на екологическите проблеми, С., Авангард Прима, стр. 63-74;
15. Пачкова, П. (2013). Сериали – „култура на недоразумението“ – граждански протест, – Проблеми на постмодерността, Т. 3, бр. 1;
14. Пачкова, П. (2012). Историческите интерпретации като фактор за гражданска активност. – в: Гражданският протест. Минало, настояще, бъдеще, 2012, УИ „Н. Рилски“.
13. Пачкова, П. (2012). Електронни технологии и управление на гражданския протест, В: IV Международна научна конференция "Е-управление", Изд. На ТУ – София, София, 198-206, електронна версия - <http://81.161.246.248/Pokani/Konf2012book.pdf>

12. Пачкова, П. (2011). Гражданска активност на българите, Годишник на Катедра „Философски и политически науки”, Т. I, (1), стр. 177-242
11. Пачкова, П. (2011). Ваксина против нетолерантността няма, сп. Ново време, 2011, бр. 11, стр. 29-36
10. Пачкова, П. (2011). Патриотизмът – отживелица или необходимост, в: Националната идентичност – съвременен социален контекст и етични рамки, Фабер, 171-181
9. Пачкова, П. (2011). Противоречия и идеологеми при преподаването на политология, в: Политическите науки в УНСС - с лице към бизнеса, София, стр. 310-320
8. Пачкова, П. (2011). Политическа активност и женска солидарност, в: Политологията като наука и академична дисциплина в България: състояние, проблеми, перспективи, УИ «Стопанство», 2011, стр. 271-280
7. Пачкова, П. (2011). Етнофобията като основа на "успешния български етнически модел", в: Българският етнически модел - политическа митологема или проблемна реалност, 2011, София, стр. 329-343
6. Пачкова, П. (2011). Women activity, сп. Философски алтернативи, Фабер, кн. 5, стр. 114-120
5. Пачкова, П. (2010). Прозрачност в сферата на труда и морални ценности, в: Етиката в българската икономика, София стр. 88-95
4. Пачкова, П. (2009). Женската политическа амбиция, Notabene, кн. 12.
3. Пачкова, П. (2009). Гражданско общество, медии и демагогия, Notabene, кн. 9,
2. Пачкова, П. (2009). Медии, солидарност, гражданска активност на младежта, Моралът в българските медии, С, стр. 99-109
1. Пачкова, П. (2007). Кризисна междупоколенческа дистанция, Ново време, кн. 3, стр. 17-33.